

Lietuviškos draugijos 1906–1915 metais: teisinė padėtis ir draugijų politika Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose

Martynas Butkus

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas, Lietuva
El. p. martynas.butkus@vdu.lt

Anotacija. Straipsnyje pristatoma Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose po 1906 m. kovo 4 d. Laikinių taisyklių apie draugijas ir sąjungas priėmimo susiklosčiusi draugijų teisinė padėtis ir lietuviškų draugijų santykiai su carine administracija. Analizuojamas vietos gubernatorių požiūris į draugijas, jų draugijų politika ir kaip ji buvo susijusi su tautiniais bei ideologiniais klausimais. Nepaisant trukdžių, kuriuos iš carinės administracijos patyrė Lietuvos draugijos, 1906–1915 m. Lietuvoje draugijų sparčiai daugėjo, o visas laikotarpis turėjo svarbių pasekmių Lietuvos pilietinės visuomenės raidai.

Esminiai žodžiai: *pilietinė visuomenė, lietuviškos draugijos, Laikinos taisyklės apie draugijas ir sąjungas, Rusijos imperija, draugijų statistika.*

Abstract. The article presents the legal regulation of associations in the Lithuanian governorates of the Russian Empire after the adoption of the Temporary Rules on Societies and Unions of 4 March 1906 and the relations of Lithuanian associations with the tsarist administration. It analyses the policies and attitudes of the local governors towards associations and how they relate to national and ideological issues. Despite the obstacles that Lithuanian associations faced from the authorities, the number of organisations in Lithuania grew rapidly between 1906 and 1915. The whole period had significant consequences for the development of Lithuanian civil society.

Keywords: *civil society, Lithuanian associations, Temporary Rules on Societies and Unions, Russian Empire, statistics on organizations.*

Įvadas

Po 1863–1864 m. sukilimo lietuviškose Rusijos imperijos gubernijose¹ buvo leidžiama veikti daugiausia rusų dominuojamoms draugijoms ir imperinių draugijų skyriams, kurie siekė įgyvendinti imperijos politiką šiaurės vakarų krašte, taip pat nedideliam būriui kitų draugijų, sudarytų iš valdžiai lojalių žmonių². Kadangi visos organizacijos buvo tvirtinamos arba ministerijų, arba gubernatorių, draugijų kūrimo iniciatyva priklausė vietos rusams ir valdininkams. Pasak Zitos Medišauskienės, tik XIX a. pabaigoje šias draugijas savo veikla ėmė užgožti ūkinio ir finansinio pobūdžio savarankiškos draugijos.

Gali kilti klausimas, ar apskritai įmanoma kalbėti apie pilietinę visuomenę Rusijos imperijoje. Ją ir savanoriškas asociacijas Rusijos imperijoje tyręs amerikiečių istorikas Josephas Bradley'us pilietinę visuomenę apibrėžė kaip žmogiškųjų ryšių ir organizacijų tinklą, esantį už tiesioginės valstybės kontrolės ribų bei leidžiantį individams, nesaistomiems asmeninių ryšių, tvarkyti savus ir bendrus reikalus³. Tokia autonomiška erdvė Lietuvoje po 1905-ųjų tikrai radosi ir šia pilietinės visuomenės samprata bus remiamasi toliau. Bradley'aus teigimu, imperinė valdžia nuo pat XVIII a. pabaišgos matė daug naudos, ypač mokslinių draugijų veikloje, kurios neutraliai rinko, analizavo ir publikavo įvairius statistinius duomenis, galėjo pateikti politinių rekomendacijų, be abejo, tik valdžios prašymu. Kaip ir kitur Europoje, tokios draugijos sulaukė valstybės paramos, o jų nariais neretai tapdavo vyriausybės atstovai ir caro šeimos nariai. Per šią praktiką susiklostė visuomeninių organizacijų ir autoritarinės valdžios bendradarbiavimo modelis: draugijos išliko akyloje administracijos kontrolėje, tačiau veikdamos valdžios norima linkme ir atlikdamos tas funkcijas, kurių pastaroji negalėjo ar neturėjo galimybių atlikti, naudojosi kiek platesnėmis autonomijos teisėmis⁴.

Nors Lietuvoje iki XX a. pradžios pilietinės visuomenės erdvė buvo gerokai siauresnė, tokį visuomeninių organizacijų ir valdžios sąveikavimo modelį XIX a. antrojoje pusėje gerai perteikia Rusijos gyvūnų globos draugijos Rietavo skyrius. Net jei policijos bendradarbiavimas su draugija ne visuomet buvo sklandus, jos įstatuose buvo įrašyta, kad valstybinės įstaigos ir tarnautojai turi gerbti įstatymu patvirtintų draugijų

¹ Tai Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos, kurias vadinu lietuviškomis, nes didžioji jų dalis patenka į dabartinę Lietuvos valstybės teritoriją.

² MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Rusijos gyvūnų globos draugijos Rietavo skyriaus veikla (1873–1902 m.): pastangos humanizuoti visuomenę. *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 253–254.

³ BRADLEY, Joseph. *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism and Civil Society*. Cambridge: Harvard University Press, 2009, p. 6–7.

⁴ BRADLEY, Joseph. Subjects into Citizens: Societies, Civil Society, and Autocracy in Tsarist Russia. *The American Historical Review*, 2002, Vol. 107, No. 4, p. 1121.

įstatus ir padėti juos įgyvendinti – šiuo atveju padėti draugijai nubausti gyvūnų teisių pažeidėjus⁵.

1905 m. revoliucija Rusijos imperijoje žymėjo naują kokybinį lietuvių tautinio atgimimo etapą, nes Spalio manifeste buvo įrašytos draugijų ir susirinkimų laisvės. Padėtis iš esmės pasikeitė teisę burtis į draugijas įtvirtinus 1906 m. kovo 4 d. Laikonomis taisyklėmis apie draugijas ir sąjungas. Nors draugijas reglamentuojantis įstatymas buvo labiau varžantis nei Vakarų valstybėse, nuo jo išgaliojimo lietuviškose gubernijose savo draugijas pradėjo kurti lietuviai, lenkai, žydai, visi dažnai siekė ir tautinių tikslų, paplito įvairios skirtingų tautybių atstovus vienijusios profesinės organizacijos⁶. Žinoma, organizacinių židinių Lietuvoje būta ir anksčiau. Dalis visuomenės veikėjų pilietinio dalyvavimo igūdžių galėjo įgyti ekonominėse draugijose arba tokiose organizacijose kaip nuo 1870 m. veikusi Kauno skaitymo mėgėjų draugija. Iki 1906-ųjų veikė ir pagrindinės lietuvių organizacijos bei partijos, nelegalios lietuviškos spaudos tinklai, lietuvių studentų draugijos užsienio universitetuose – nemaža dalis šių žmonių vėliau įsitraukė į legalų Lietuvos draugijų darbą. Būsimi katalikiškų draugijų vadovai dalyvavo Kauno ir Seinų seminarijų nelegaliose klierikų draugijose ir taip subrandino organizacinio darbo igūdžius: mokėsi rūpintis socialiniais, ekonominiais klausimais, veikti konspiratyviai⁷. Vis dėlto pagrindinių organizacijų veiklos apimtys yra stipriai ribotos ir dėl konspiracinių sumetimų negali tapti masiškos.

Galimybė turėti legalias draugijas lėmė keletą naujų arba žymesnį mastą įgavusių procesų: teko pradėti rūpintis teisiniais draugijų registravimo klausimais, kurti įstatus, mokytis viešo organizacinio darbo taisyklių, kitaip tariant, formavosi teisinė ir organizacinė kultūra. Taip pat neišvengiamai reikėjo palaikyti nuolatinį santykį su carinės valdžios pareigūnais, kurie akylai sekė visų draugijų veiklą, kartais ieškoti teisinių priemonių, kaip apsaugoti savo teises. Laikotarpis po 1905-ųjų revoliucijos visoje Rusijos imperijoje tapo dar aktyvesniu autoritarinės-policinės valstybės ir besikuriančios pilietinės visuomenės priešpriešos etapu. Dėl šios priežasties 1906–1915 m.⁸ itin svarbūs Lietuvos pilietinės visuomenės raidai, nes šiuo laikotarpiu nusistovėjo draugijų teisinio reguliavimo principai, o nemažai susikūrusių švietimo, kultūros ir savišalpos draugijų savo veiklą tęsė ir tarpukario Lietuvoje.

Paskelbus 1906 m. kovo 4 d. įstatymą lietuviškose gubernijose ir visoje imperijoje atsirado gerokai daugiau vietos mažiau valdininkų toleruojamoms ar išvis negeidžiamoms draugijoms. Viena vertus, valdininkai neturėjo teisės neleisti veikti įstatymo

⁵ MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Rusijos gyvūnų globos draugijos Rietavo skyriaus veikla (1873–1902 m.): pastangos humanizuoti visuomenę. *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 255–256.

⁶ LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. *Kauno senoji knyga: raiška ir plėtotė 1843–1918 metais*. Kaunas: Versus aureus, 2006.

⁷ GAIDYS, Arvydas. Lietuvių katalikiškų draugijų broožai (1905–1907). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1994, t. 7, p. 263.

⁸ 1915 metais prasideda naujas Lietuvos draugijų raidos etapas – Lietuvos teritorija okupuojama Vokietijos imperijos, o dalis draugijų persikelia į Rusijos imperijos gilumą.

reikalavimus atitinkančioms draugijoms, tačiau daugelio jų pažiūros nepakito, carinis režimas stengėsi užkardyti revoliucines ir per daug aktyvias tautinių mažumų draugijas. Dėl to atskirose gubernijose susiformavo skirtinga draugijų politika ir draugijų santykiai su valdžia, kurie darė žymią įtaką pilietinės visuomenės raidai ir kuriuos verta tirti. Šiuos klausimus išsamiai nagrinėjo Rusijos teisės istorikė Anastasija Tumanova⁹, pristačiusi, kaip buvo rengiamos 1906 m. Laikinos taisyklės apie draugijas ir sąjungas, kaip jas vertino už jų įgyvendinimą atsakingas gubernatorių korpusas, kaip šios taisyklės veikė praktiškai: kam leista ir kam trukdyta veikti. Tai suteikė tyrimui bendras gaires, tačiau Tumanova beveik neskyrė dėmesio lietuviškoms gubernijoms, todėl jos išvalgas galima pagilinti patikrinant, kiek jos atitiko padėtį Lietuvoje. Reikiamą kontekstą tyrimui suteikė ir Dariaus Staliūno straipsnis apie tautinę politiką Šiaurės vakarų krašte¹⁰, nes draugijų politiką lietuviškose gubernijose sunku atskirti nuo imperijos tautinės politikos, ir tai vėlgi leido svarstyti, ar tautiniai argumentai buvo svariausi draugijų priežiūroje.

Kalbant apie XX a. pradžios Lietuvos draugijoms skirtą historiografiją, aktualus Egidijaus Aleksandravičiaus pastebėjimas apie didįjį Lietuvos istorijos pasakojimą po 1990-ųjų: „Laisvės naratyvas palietė kolektyvinį valstybės-tautos reiškinių, atgaivino ir labai aukštai pakylėjo Katalikų bažnyčios nuopelnus, bet laisvo asmens ir savanoriškų asociacijų tinklų raidai, tad pilietinės visuomenės atsiradimui, nepripažino herojiško vaidmens.“¹¹ Kitaip tariant, turime itin išsamias nemažos dalies Lietuvoje veikusią draugijų istorijas. Štai Henrykos Ilgiewicz darbai¹², skirti Vilniaus mokslo draugijoms ir institucijoms, skrupulingai registruoja jų atsiradimo aplinkybes, veiklą ir jose veikusius narius. Tačiau, viena vertus, jos buvo gana elitinės, o veikusios XIX a. antrojoje pusėje ir stipriai priklausomos nuo valdžios. Kita vertus, Ilgiewicz tyrimo objektas nėra (ar bent jau ne pagrindinis) pilietinės visuomenės erdvė ir jos ribos ar tai, kokią pilietinės visuomenės raidą lėmė susiklostęs draugijų teisinis reguliavimas, draugijų ir valdžios santykiai, kaip tai paveikė visuomenės gebėjimą organizuotis. Šių draugijų istorinį kontekstą puikiai nušvietė ir Reda Griškaitė¹³, tačiau vėlgi jos žvilgsnis krypo kitur. Šių dažniausiai nelietuviškų draugijų tyrimai galėtų būti puiki jungtis svarstant,

⁹ ТУМАНОВА, Анастасия. *Общественные организации в России: правовое положение. 1860–1930-е гг. Монография*. Проспект, 2019, Kindle versija.

¹⁰ STALIŪNAS, Darius. Challenges to Imperial Authorities' Nationality Policy in the Northwest Region, 1905–15. *The Tsar, The Empire, and The Nation: Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905–1915*. Central European University Press, 2021.

¹¹ ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. XIX a. Lietuvos pasakojimo likimas po 1990 m.: tarp funkcionalumo ir inercijos. *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Vilnius: Versus aureus, 2015, p. 604.

¹² ILGIEWICZ, Henryka. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Toruń: Adam Marszałek, 2005; ILGIEWICZ, Henryka. *Societates Academicae Vlnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008.

¹³ GRIŠKAITĖ, Reda. Kelios refleksijos ilgai lauktos knygos tema, arba dar kartą apie skirtingą požiūrį į bendrą istoriją: recenzija. *Lietuvos istorijos metraštis: 2005 metai* 2, 2006, p. 135–162.

kiek jų buvimas formavo lietuviškų draugijų kūrėjų supratimą apie draugijas, kas iš jų jose dalyvavo, kokią patirtį atsinešė, tačiau tai jau kito tyrimo užduotis.

Galima apibendrinti, kad Lietuvos draugijoms skirtoje istoriografijoje dažniausiai keliami klausimai, kokiame kontekste jos veikė ir susiformavo, kas jas įkūrė, kokius tikslus jos kėlė ir ką nuveikė. Dažnai žvelgiama per lietuvių tautinio atgimimo, katalikų veikimo, įvairių sričių: švietimo, mokslo, meno ir ūkio, keltų uždavinių prizmę. Be abejo, tokie darbai nepaprastai palengvino šio tyrimo atlikimą. Pavyzdžiui, Vida Pukienė yra skyrusi dėmesio lietuviškų švietimo draugijų įsikūrimo aplinkybėms ir carinės biurokratijos kliūtims tolesnėje jų veikloje¹⁴ bei Kauno gubernijos katalikiškų draugijų santykiams su carine administracija¹⁵. Apie „Šviesos“ ir „Vilniaus aušros“ draugijų, pirmeiviškų, tad priimtinesnių sovietinei istoriografijai, uždarymą rašė Levas Vladimirovas¹⁶. Carinės biurokratijos ir Lietuvos draugijų santykį gerai atskleidžia Kazio Šapalo „Žiburio“ draugijos istorija¹⁷, kuri apskritai padeda suvokti, kokius universalius tikslus kėlė to meto lietuvių draugijos. Tyrimui esminių išvalgų apie katalikiškos pakraipos organizacijų pradžią 1905–1907 m. suteikė Arvydo Gaidžio straipsnis¹⁸, o ateitininkų, katalikiško jaunimo organizacijos, veiklos užuomazgas prieš Pirmąjį pasaulinį karą aprašė Kęstutis Skrupskelis¹⁹. Šiuose darbuose paliečiamos konkrečių draugijų įsteigimo aplinkybės ir carinės valdžios joms taikytos biurokratinės kliūtys ar represijos.

Minėtos istoriografijos pobūdis ir iškelia šio tyrimo problemą – sukcentruoti žvilgsnį į Lietuvos draugijų teisinę padėtį XX a. pradžioje, jų santykius su valdžia ir sąlygas rasti pilietinei visuomenei. Žinoma, 1906 m. kovo 4 d. įstatymas galiojo visų tautybių draugijoms ir jų steigimo tvarka buvo tokia pat, tačiau žvelgiant į carinių valdininkų Lietuvoje draugijų politiką ir jų santykius su draugijomis daugiausia dėmesio bus skiriama lietuviškoms draugijoms. Šiai problemai spręsti keliami tokie uždaviniai: apžvelgti Rusijos imperijos draugijų teisę ir aukščiausių valdininkų elgesio praktikas draugijų atžvilgiu, atsekti lietuviškų gubernijų administratorių požiūrį į visuomenines organizacijas ir jų taikomas priemones draugijų kontrolei, aptarti statistinius draugijų pokyčius Lietuvoje ir šio laikotarpio pasekmes pilietinei visuomenei Lietuvoje.

Pagrindinę tyrimo šaltinių bazę sudaro Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomų fondų medžiaga. Tai – carinės administracijos Lietuvoje draugijų politiką

¹⁴ PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994.

¹⁵ PUKIENĖ, Vida. *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2013.

¹⁶ VLADIMIROVAS, Levas. Lietuvos kultūros-švietimo draugijos 1905–1907 metų revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 11.

¹⁷ ŠAPALAS, Kazys. *„Žiburio“ draugija ir jos mokykla*. Marijampolė: Piko valanda, 2009.

¹⁸ GAIDYS, Arvydas. Lietuvių katalikiškų draugijų bruožai (1905–1907). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1994, t. 7.

¹⁹ SKRUPSKELIS, Kęstutis. *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2010.

atskleidžiantys Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos (F. 378), Suvalkų gubernijos valdybos (F. 1009), Suvalkų gubernatoriaus kanceliarijos (F. 1010), Suvalkų gubernijos žandarų valdybos (F. 930) fondai. Taip pat naudota Kauno regioninio valstybės archyvo Kauno gubernijos draugijų veiklos komisijos (F. I-53) ir Kauno gubernatoriaus kanceliarijos (F. I-50) fondų medžiaga. Tam tikras aplinkybes arba organizavimosi motyvus atskleidė to meto draugijų organizatorių – Justino Staugaičio²⁰, Povilo Dogelio²¹ – atsiminimai.

Laikinos taisyklės apie draugijas ir sąjungas

1906 m. kovo 4 d. Laikinos taisyklės apie draugijas ir sąjungas²² apibrėžė Lietuvos drauginio gyvenimo rėmus iki pat 1915 m., kai Vokietijos kariuomenė užėmė didžiąją dalį šalies. Esminis jų įneštas pokytis – perėjimas nuo leidiminės draugijų steigimo tvarkos, kai draugijas turėjo tvirtinti ministrai arba gubernatoriai, prie to, kas panašėtų į registracinę ir pareikštinę tvarką²³. Draugijų laisvės aspektu tai svarbu dėl keleto priežasčių. Pirma, nuo šiol registruojant draugijas carinės administracijos pareigūnai turėjo vadovautis nebe savo nuožiūra, o žiūrėti, ar draugijų įstatai ir pateikti dokumentai atitinka įstatymą. Antra, draugijų registracijai ir priežiūrai buvo sukurtos specialios valstybinio-visuomeninio pobūdžio institucijos – gubernijos (arba miesto) draugijų ir sąjungų reikalų valdybos. Nors tai nutolo nuo Vakarų Europos valstybių teisės, kurioje draugijų atidarymo klausimą sprendė teismas, jos vis tiek buvo įpareigosios laikytis įstatymu nustatytų procedūrų ir tai artino draugijų steigimo tvarką prie registracinės. Trečia, įstatymas suteikė teisę draugijoms ginti savo interesus – per dvi savaites po neigiamo valdybos sprendimo draugijoms buvo galima pateikti apeliaciją į Pirmąjį Senato departamentą. Galiausiai naujos taisyklės bent iš dalies mažino valdininkų savivalę: įvestas mėnesio terminas priimti sprendimą dėl draugijos registracijos, o neigiamo atsakymo atveju valdyba privalėjo supažindinti draugijos atstovą su sprendimo priežastimis, nurodyti trūkumus ir leisti juos ištaisyti.

Vis dėlto, kaip Tumanova taikliai cituoja to meto administracinės teisės specialistą, įstatymas sekė tradiciniu rusiško valstybingumo principu: viskas, kas tiesiogiai

²⁰ STAUGAITIS, Justinas. *Mano atsiminimai. II papildytas leidimas*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2006, 624 p.

²¹ DOGELIS, Povilas. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas: „Šešupės“ spaustuvė Marijampolėje, 1936, 272 p.

²² О временных правилах об обществах и союзах. *Полный свод законов. 3-е изд.* 1906, т. 26, Nr. 27479.

²³ Leidiminė tvarka reiškia, kad steigiant juridinį asmenį būtina gauti teisės aktais numatytos institucijos leidimą ir įregistruoti juridinį asmenį atitinkamame registre. Kitos dvi tyrimui aktualios draugijų steigimo tvarkos – pareikštinė ir registracinė. Pareikštine tvarka juridinį asmenį galima įsteigti su steigėjų valios pareiškimu, registracija juridinių asmenų registre nebūtina, valstybė pripažįsta ypatingų šių juridinių asmenų autonomiškumą. Galiojant registracinei tvarkai juridiniam asmeniui įsteigti nebūtinai leidimas, tačiau registracijos metu patikrinama, ar steigimo dokumentai atitinka įstatymų reglamentavimą.

nebuvo leista vyriausybės, gali būti pripažinta kaip nelegalu²⁴. Deja, praktikoje net tai, kas buvo legalu, toli gražu ne visada buvo leidžiama. Laikinos taisyklės apie draugijas ir sąjungas apibrėžė, kad draugija yra keleto pelno nesiekiančių ir veikiančių tam tikru tikslu asmenų susivienijimas. Todėl jos apėmė didžiąją dalį pilietinės visuomenės sričių: nuo politinių partijų, švietimo ir kultūros draugijų iki profesinių sąjungų.

Nors antrasis taisyklių punktas teigė, kad draugijoms steigti nereikia valdžios leidimo, taisyklių išimtys ir taikymo praktika parodė, jog tai buvo fikcija. Taisyklėse draugijos buvo suskirstytos į du tipus: tas, kurioms privaloma turėti įstatus ir būti įregistruotoms, ir tas, kurioms užteko pateikti pareiškimą miesto viršininkui arba gubernatoriui. Nors kartais pasitaikydavo pareikštine tvarka įkurtų draugijų, tai neįtvirtino pareikštinės tvarkos, nes administracija galėjo neduoti leidimo veikti²⁵, be to, praktiškai visos draugijoje įsivaizduojamos veiklos: skyrių steigimas, nekilnojamojo turto įsigijimas ar aukų rinkimas, reikalavo draugijos registracijos.

Antra grupė – draugijos, turinčios padalinių, sąjungos ir visos kitos organizacijos, kurios norėjo įgyti ir parduoti nekilnojamąjį turtą, kaupti kapitalą, sudaryti sutartis, ieškoti ir atsakyti teisme, taip pat rinkti aukas, rengti skaitymus ir koncertus – privalėjo turėti įstatus ir būti įregistruotos²⁶. Įstatyme buvo numatyta išimčių atskiroms visuomenėms grupėms ir profesijoms²⁷. Taisyklės taip pat numatė ribotą profesinių draugijų veiklą. Jos galėjo aiškinti ir spręsti ekonominius klausimus, gerinti narių darbo sąlygas, padėti didinti įmonės pelną, tačiau tarp jų veiklos priemonių nebuvo numatyta streiko ar aktyvių derybų dėl darbo užmokesčio, neleista burtis į sąjungas, o juk tai esminiai profsąjungų veiklos bruožai²⁸.

²⁴ Туманова, Анастасия. *Общественные организации в России: правовое положение. 1860–1930-е гг. Монография*. Проспект, 2019, Глава 5.

²⁵ Steigiant draugiją, be įstatų, turėjo pateikti raštišką pareiškimą gubernatoriui arba miesto viršininkui, kuris buvo perduodamas gubernijos ar miesto draugijų valdybai. Jei per dvi savaites nuo pareiškimo pateikimo nebuvo gauta neigiamo atsakymo su sprendimo priežastimis, draugija galėjo pradėti savo veiklą.

²⁶ Įstatuose turėjo būti nurodytas draugijos tikslas, veikimo vieta ir būdas, apibrėžta narystė, nario mokesčio dydis ir reguliarumas, valdymo organų sudarymas ir jų kompetencijos, visuotinio susirinkimo reglamentavimas ir kt. Steigėjai turėjo gubernatoriui ar miesto viršininkui pateikti notaro patvirtintą įstatų projektą, kurį draugijų valdyba privalėjo peržiūrėti per mėnesį. Valdyba arba leisdavo registruoti draugiją, arba prašymą atmesdavo. Draugija galėjo pradėti veiklą tik įrašius ją į registrą.

²⁷ Įstatymas negaliojo turinčioms religinių tikslų ir švietimo įstaigose norinčioms veikti organizacijoms. Jas tvirtindavo atitinkamos srities ministras. Nepilnamečiai ir pradinė bei vidurinė mokyklų moksleiviai negalėjo nei steigti, nei dalyvauti draugijose. Aukštųjų mokyklų studentai turėjo teisę dalyvauti draugijose universitete ar už jo ribų tik pagal įstaigos statute numatytą tvarką. Kariuomenė vadovavosi savo taisyklėmis, o dirbantieji valstybinėse institucijose, privačiuose ar valstybiniuose geležinkeliuose, telefonų stotyse galėjo steigti ir dalyvauti tik savišalpos arba narių dvasine ir materialine gerove besirūpinančiose draugijose. Jos negalėjo turėti politinių tikslų, be to, draugijos įstatus pirma turėjo pateikti savo vadovybei, kuri juos peržiūrėjusi pateikdavo atitinkamos srities ministrui tvirtinti. Ministras galėjo bet kada uždaryti tokio tipo draugijas.

²⁸ Steigiant profesinę draugiją, reikėjo kreiptis su įstatų projektu į gamyklos inspektorius, kad šis perduotų projektą gubernatoriui arba miesto viršininkui, o jie tik tada perleistų svarstymą draugijų valdyboms.

Pagal Laikinas taisykles, draugijų atidarymo, registracijos, sustabdymo ir uždarymo klausimus sprendė gubernijos arba miesto draugijų ir sąjungų reikalų valdyba, o jos raštvedybą dažniausiai tvarkė gubernatoriaus arba gubernijos kanceliarija. Tik pasirodžius įstatymui „Vilniaus žinios“ jas įvertino gana skeptiškai: sprendamos draugijų klausimus jos turėjo remtis viešosios ramybės, dorovės ir saugumo motyvais, todėl teigta, kad joms lietuviška draugija knygoms platinti ar mokykloms steigti gali pasirodyti pavojinga²⁹.

Tumanova bendrame Rusijos imperijos kontekste gubernijų draugijų ir sąjungų reikalų valdybas apibūdina kaip absoliučiai nesavarankiškas ir drauge priklausomas nuo vietos administracijos³⁰. Savo ruožtu bendruomenės atstovai³¹, kurie turėjo būti įtraukti į minėtų valdybų sudėtis, buvo menkai susipažinę su draugijų reikalais ir priklausė nuo gubernatoriaus ar miesto viršininko pateikiamos informacijos³². Todėl realybėje draugijų ir valdžios santykius lėmė ne tik įstatymas, bet ir draugijos ideologinė kryptis, statusas, narių sudėtis, tikybinė orientacija, santykiai su kitomis organizacijomis bei narių, turinčių ryšių valdžioje, skaičius³³.

Taigi praktikoje kitaip veikė ne vienas Laikinų taisyklių punktas. Nors buvo žengti svarūs žingsniai link registracinės draugijų steigimo tvarkos, didelė administracijos ir policinių struktūrų įtaka neleido užtikrinti pilietinių teisių. Dėl anksčiau minėtų įstatymo vykdymo netolygumų verta įsigilinti į lietuviškų gubernijų valdytojų taikytą politiką.

Carinės administracijos draugijų politika Lietuvoje

Nors Laikinose taisyklėse apie draugijas ir sąjungas nebuvo numatyta jokių išskirtinių apribojimų Šiaurės vakarų krašto ir Lenkijos karalystės draugijoms, įstatyme palikta plati diskrecijos teisė gubernijų draugijų ir sąjungų reikalų valdyboms (praktiškai gubernatoriams) lėmė, kad buvo atsižvelgiama į išskirtinį krašto tautinį, kalbinį, religinį ir politinį kontekstą. Remiantis 35 Laikinų taisyklių straipsniu, leidusiu visuomenės saugumo motyvais sustabdyti organizacijų veiklą, buvo galima labai plačiai

²⁹ Laikinės taisyklės apie draugijas ir sąjungas. *Vilniaus žinios*, 1906, kovo 31, Nr. 68, p. 2–3.

³⁰ ТУМАНОВА, Анастасия. *Общественные организации в России: правовое положение. 1860–1930-е гг. Монография*. Проспект, 2019, Глава 5.

³¹ Gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybą sudarė gubernatorius (valdybos pirmininkas), vicegubernatorius ir teismo atstovai: apylinkės teismo pirmininkas ir prokuroras. Taip pat turėjo būti įtraukti savivaldos atstovai: gubernijos bajorų maršalka, zemstvos susirinkimo pirmininkas, miesto galva, taip pat vienas gubernijos arba miesto zemstvos susirinkimo atstovas.

³² Ibid., Глава 6: 5. Губернские (городские) по делам об обществах присутствия. Gubernatoriai, pirmininkaujantys draugijų reikalų valdyboms, tokiu atveju, jei jų nuomonė nesutapdavo su valdybos dauguma, turėjo teisę sustabdyti jos sprendimo vykdymą ir perduoti svarstymą vidaus reikalų ministrui; tuo gana aktyviai naudotasi.

³³ Ibid., Глава 6: 6. 4. Кого и за что закрывали?

interpretuoti bet kokius šių kraštų organizacijų tikslus ir veiksmus, vedusius į politinę ar kultūrinę autonomiją. Dėl šios priežasties lietuviškose gubernijose praktiškai neat-sirado legalių politinių organizacijų, netarnaujančių Rusijos valstybiniam interesams ir nesilaikančių monarchistinės krypties. Taip pat reglamentuojant ir prižiūrint draugijas, vietos administratoriai sprendė savo tautinės politikos klausimus – pavyzdžiui, galėjo prioritetą teikti lietuviškoms draugijoms kaip atsvarai prieš lenkišką įtaką. Tačiau kartu lietuviškose gubernijose dažniau dominavo visos imperijos kontekste bene svarbiausias klausimas – kova prieš socialistus ir revoliucines organizacijas. Tad kartais antisocialistinis draugijos pobūdis galėjo būti reikšmingesnis faktorius nei jos lietuviškumas. Kaip šiuos politinius klausimus gubernatoriai Lietuvoje įpainiojo į draugijų reikalus ir kokia buvo jų bendra politika draugijų atžvilgiu, ir bus bandoma aptarti šiame skyriuje.

Nenuostabu, kad carinei žemesnio lygmens administracijai 1906 m. kovo 4 d. įstatymas buvo netikėtumas arba ne itin pageidautas pokytis – juk ne vienerius metus draustos ar paprasčiausiai neregistruotos organizacijos nuo šiol pagal įstatymo raidę turėjo būti leidžiamos. Štai praėjus pusmečiui po Laikinių taisyklių pasirodymo Vilniaus gubernatorius kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, ar šis nepripažįstą, kad patvirtinus lenkų švietimo draugijos „Oświata“ ir lietuvių draugijos moksleiviams ir studentams šelpti „Žiburėlis“ įstatus jų veikla bus nukreipta į lenkų ir lietuvių tautinių partijų stiprinimą Vilniaus gubernijoje. Gubernatoriui buvo perduota, kad, vidaus reikalų ministro patikinimu, naujas įstatymas panaikina anksčiau administracijai priklausiusią teisę atsisakyti duoti leidimą įvairioms draugijoms, remiantis jų tikslų prasmingumu ir tikslingumu. Įstatymas esą įveda naują teisinį principą, pagal kurį gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdyba, peržiūrėjusi jai pateiktus įstatus, gali priimti sprendimą tik pagal jų atitikimą įstatymui. Tokiu atveju spendimas (net ir visiškai pagrįstas) apie būsimą žalingą draugijos veiklą nebegali lemti draugijos registracijos³⁴. Tai rodo, kad kai kurie gubernatoriai sunkiai įsisąmonino registracinę draugijų steigimo tvarką. Be to, konservatyvius valdžios sluoksnius siutino³⁵, kad savanoriškos organizacijos pakeičia valstybę tose sferose, kurias ji tradiciškai laikė savomis. Lietuvos kontekste puikus pavyzdys būtų tai, kad švietimo draugijoms atidaryti mokyklą toje vietoje, kur jau veikė valdiška mokykla, buvo gerokai sunkiau.

Vėliau Vidaus reikalų ministerijos (VRM) ir Policijos departamento cirkuliarai dėl kai kurių draugijų registravimo griežtėjo. Didesnių sunkumų steigti draugijas turėjo tautinės ir religinės mažumos, taip pat moterys. Ministro pirmininko Piotro Stolypino politiką nerusiškų draugijų atžvilgiu atskleidžia 1910 m. sausio 20 d. cirkuliaras, reikalaujantis gubernatorių peržiūrinti tokių draugijų registracijų prašymus, tarp jų ukrainiečių ir žydų, išsiaiškinti, ar draugija nesiekia suvienyti kitos tautybės elementų

³⁴ 1906 10 19 Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos pažyma. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 378, ap. 114, b. 191, l. 3–4.

³⁵ ТУМАНОВА, Анастасия. *Общественные организации в России: правовое положение. 1860–1930-е гг. Монография*. Проспект, 2019, Глава 6.

jų nacionalinių interesų labui³⁶. Pavyzdžiui, Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdyba 1912 m. nusprendė neregistruoti Kauno žydų visuomeninio susirinkimo, nes jis būtų išskirtinai žydiškas, o toks tautinis atskirumas yra grėsmė visuomenės saugumui³⁷. Po metų tokiu pačiu motyvu neįregistruota Kauno dramos ir muzikos draugija, nes jos veikla, neapribojant draugijos narystės pagal tautybę, bus vykdoma lenkiškai, o toks lenkų nacionalinių interesų vienijimas pavojingas visuomenei³⁸.

Svarbios informacijos apie Kauno ir Vilniaus gubernatorių požiūrį į draugijas (ar net privačią iniciatyvą) išduoda jų pasiūlymai, kaip 1906 m. kovo 4 d. įstatymas galėtų būti patobulintas. Praėjus kiek daugiau nei metams po įstatymo pasirodymo VRM gubernatoriams ir miestų viršininkams išsiuntė cirkuliarą, kviečiantį įvardyti įstatymo trūkumus. Viena iš valdžios išvelgiamų problemų buvo tai, kad gubernatoriai gana skirtingai interpretavo įstatymą – vieni laikėsi formalių jo rėmų, o kiti realybėje sprendė, ar leisti draugijai veikti, ar ne, net jei ji atitiko įstatymo reikalavimus³⁹. Ketinta priimti nuolatinį įstatymą ir P. Stolypino iniciatyva, praėjus revoliucijos laikotarpiui, vėl sugriežtinti draugijų steigimą bei priežiūros tvarką⁴⁰.

Tuomečio Vilniaus gubernatoriaus Dmitrijaus Liubimovo atsakymas gana gerai atspindi konservatyvios gubernatorių korpuso dalies pažiūras. D. Liubimovas daugiausia skundžiasi dėl to, kad gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybos buvo apribotos spręsti klausimą dėl draugijos atidarymo tik formaliu įstatu peržiūrėjimu. Anot jo, negalima apsiriboti tik formaliu materialinės teisės taikymu, būtina, kaip pripažino ir Valstybės Taryba, 1906 m. vertindama šias taisykles, vadovautis aptariamoms draugijos veiklos atitikimu valstybės interesams ir visuomeninės tvarkos reikalavimams⁴¹.

Savo ruožtu Kauno gubernatoriaus Piotro Veriovkino poziciją sunku iki galo suprasti. Savo rekomendacijose naujai įstatymo versijai jis nekalba apie bendro pobūdžio draugijas ir susikoncentruoja tik į profesinių draugijų keliamą grėsmę. Tai leistų teigti, kad ne profesinėms draugijoms galiojusi įstatymo versija tenkino P. Veriovkina. Profesines draugijas Kauno gubernatorius matė kaip medžiagą, geriausiai tinkančią

³⁶ 1910 01 20 vidaus reikalų ministras Stolypinas gubernatoriams. *LVIA*, f. 1009, ap. 1, b. 750, l. 97. Remiamasi Valdančiojo Senato nutarimais: 1908 m. birželio 18 d. įsakymu dėl ukrainiečių draugijos „Prosvita“ ir 1909 m. rugsėjo 4 d. įsakymu dėl lenkų draugijos „Oświata“.

³⁷ 1912 09 21 Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybos nutarimas. *Kauno regioninis valstybės archyvas* (toliau – *KRVA*), f. I-53, ap. 1, b. 180, l. 6.

³⁸ 1913 12 20 Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybos nutarimas. *KRVA*, f. I-53, ap. 1, b. 230, l. 5.

³⁹ ТУМАНОВА, Анастасия. *Общественные организации в России: правовое положение. 1860–1930-е гг. Монография*. Проспект, 2019, Глава 6.

⁴⁰ 1907 09 07 Vidaus reikalų ministerijos cirkuliaras gubernatoriams. *LVIA*, f. 378, ap. 114, b. 169, l. 343.

⁴¹ 1907 10 26 Vilniaus gubernatorius vidaus reikalų ministrui. *LVIA*, f. 378, ap. 114, b. 169, l. 348–349. Taip pat Vilniaus gubernatorius prašė padidinti minimalų draugijos steigėjų skaičių bent iki trijų, neskirstyti draugijų į bendras ir profesines, panaikinti pareikštinę draugijų registravimo tvarką, prailginti terminą, iki kurio turi būti peržiūrėti steigiamos draugijos įstatai, klubams ir visuomeniniams susirinkimams taikyti leidiminę tvarką, suteikti išteklių įstatymo vykdymo raštvedybai.

revoliucinei propagandai. Pasak P. Veriovkino, besiremiančio ir Policijos departamento žiniomis, revoliucinių agentų uždavinys yra ruošti darbininkus perėjimui nuo taikios ekonominės kovos prie revoliucinių veiksmų, nukreiptų prieš egzistuojančią valdžią. Tai gali būti daug lengviau pasiekama, kai darbininkai jau yra stipriai vieningi vienos profesinės draugijos nariai. P. Veriovkinas iš pradžių siūlo profesines draugijas apskritai priskirti prie draudžiamų organizacijų sąrašo, tačiau suvokdamas ekonominius valstybės interesus prašo profesinėms draugijoms nustatyti tokią pačią steigimo tvarką, kaip ir kitoms draugijoms, apriboti tokių draugijų narius tik tais, kurie užsiima pramonėje ir prekyboje tuo pačiu darbu ar vadovauja vienodoms prekybos ir pramonės įmonėms. Prie reikšmingesnių gubernatoriaus siūlymų galima priskirti draudimą išskirtinai ekonominių tikslų siekiančioms profesinėms draugijoms rengti viešus susirinkimus, renginius, koncertus ir spektaklius, kuriais dažniausiai kaupiamas streiko fondas⁴².

Profesinės draugijos, be pogrindyje veikiančių socialistinių ir revoliucinių organizacijų, bene dažniausiai figūravo VRM ir Policijos departamento siunčiamuose cirkuliaruose. Štai 1907 m. Policijos departamento cirkuliare gubernatorių prašoma atkreipti rimtą dėmesį į profesinių draugijų narių sąrašus ir leisti joms veikti pagal 1906 m. kovo 4 d. įstatymą tik turint patikimų žinių, kad jos neturi ryšių su revoliucinėmis grupėmis. Kaip įprasta, po pirmųjų profesinių draugijų bandymų nukrypti nuo įstatymu nustatytos jų veiklos ribų, nurodyta jas uždaryti ir patraukti jų narius, turinčius revoliucinių ryšių, teisinei atsakomybei⁴³. Gana iškalbingas Vilniaus gubernatoriaus D. Liubimovo prasitarimas, kad nepadarius įstatyminių pakeitimų su profesinėmis draugijomis kovoti tenka tokiu būdu: ypač aktyviai sekti jų įstatus ir bet kokius, net ir formalius, nukrypimus nuo jų; uždaryti jas pirmai progai pasitaikius tik joms įvykdžius nelegalią veiklą; nepaisant jų registracijos, veiklos sustabdymo ar uždraudimo, toliau sekti jų narių veiklą⁴⁴. Nesunku susigaudyti, jog panaši taktika buvo taikoma visų gubernijos valdžiai neįtikusių draugijų atžvilgiu.

Viena vertus, bent jau po 1906 m. kovo 4 d. įstatymo priėmimo VRM ragino gubernatorius laikytis naujo teisinio principo – registracinės draugijų steigimo tvarkos. Kita vertus, jų veiklos stabdymas ir uždarymas vis dar didžiąja dalimi priklausė nuo gubernatorių – norint nebuvo sunku rasti pažeidimų draugijos raštvedyboje ir dėl kokios formalios priežasties siūlyti gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybai ją uždaryti.

Kauno gubernatorius P. Veriovkinas profesinių draugijų klausimą sprendė kartu remdamas nekairiųjų darbininkų draugijas. P. Veriovkino atsiliepimas Vilniaus generalgubernatoriui apie Lietuvos Romos katalikų Šv. Juozapo darbininkų draugiją, šiai norint atsiskirti nuo lietuvių ir lenkus vienijusios organizacijos, apima netgi dvi plokštės: darbininkiškąją ir tautinę. Kaune jau nuo 1906 m. buvo Šv. Juozapo darbininkų

⁴² 1907 11 10 Kauno gubernatorius vidaus reikalų ministrui. *LVIA*, f. 378, ap. 114, b. 169, l. 351–352.

⁴³ 1907 07 27 Policijos departamento cirkuliaras gubernatoriams, miestų viršininkams ir Varšuvos oberpolicmeisteriui. *LVIA*, f. 378, ap. 114, b. 169, l. 76.

⁴⁴ 1907 12 24 Vilniaus gubernatorius Policijos departamentui. *LVIA*, f. 378, ap. 114, b. 169, l. 85–87.

draugija, kuri, pasak gubernatoriaus, veikė pageidautina vyriausybei kryptimi, spėjo užsirekomenduoti iš pačios geriausios pusės dėl teigiamos įtakos darbininkams ir jų atgrasymo nuo nelegalių vyriausybinių demonstracijų, dalyvavimo revoliucinėje veikloje. P. Veriovkino teigimu, dėl tokių lenkų draugijų kaip „Sakalas“ tarp lietuvių ir lenkų ėmė didėti antagonizmas, lenkai nusistatę prieš lietuvių kalbą ir grasina nutraukti susirinkimus. Be to, esą jie kaltina lietuvius, nenorinčius prisijungti prie bendro judėjimo, padedant rusų vyriausybei, taiko jiems terorą, tarp silpnesnių pasėja abejones. Įdomu tai, kad Kauno gubernorius pamini ir nepilnamečių dalyvavimo problemą – pagal esamą tvarką jiems uždrausta dalyvauti tokios draugijos veikloje, nors būtent jie yra didelė masė tarp dirbančiųjų ir viena lengviausiai paveikiama agitatorių⁴⁵. Tai rodytų, jog jis toli gražu nebuvo tas gubernorius, kuris bet kokiaje visuomeninėje organizacijoje matė pavojų valstybinei tvarkai. Be to, P. Veriovkinas teigiamai atsiliepia ir apie draugijos steigėją kunigą Konstantiną Olšauską, vieną aktyviausių Kauno gubernijos lietuvių katalikų draugijų organizatorių.

Didesnį Kauno gubernatoriaus P. Veriovkino palankumą pilietinei visuomenei, pavyzdžiui, katalikiškoms lietuvių draugijoms, galima atsekti ne viename epizode. Panašu, jog jei Kauno gubernatoriaus postą po 1905 m. revoliucijos būtų užėmęs konservatyvesnių imperinių pažiūrų asmuo, jų galėjo būti įsteigta mažiau arba jų veikla būtų buvusi sustabdyta. P. Veriovkino laikyseną gan gerai atspindi toks įvykis. Per vienos iš „Saulės“ mokyklų Kaune patalpose vykusį gimnazistų spektaklį nuskambėjo „Tautiška giesmė“, kurią publika pagerbė kaip himną. Po jos sekusį Rusijos himną pusė susirinkusiųjų sutiko sėdėdami ir besikalbėdami. Sužinojęs apie įvykį P. Veriovkinas kreipėsi tiesiai į katalikiškos lietuvių švietimo draugijos „Saulės“ pirmininką K. Olšauską, rašė jam, kad toks nekorektiškas elgesys neturėtų kartotis ir kad esant gerai valiai problemą galima lengvai išspręsti – kaip besistengianti veikti visiškai lojaliai, draugija turėtų jaunimą ugdyti Lietuvos ir Rusijos suvienijimo dvasia. Be to, gubernorius nurodė, kad „Saulės“ mokykloms bus išdalinta 100 egzempliorių „Apie nacionalinį himną“, ir perspėjo apie laukiantį „Saulės“ mokyklų tikrinimą⁴⁶.

Nors tai gali atrodyti kaip smulkmena, tokia pozicija kontrastavo su dalies žemesnės grandies valdininkų priešiška ir itin priekabia pozicija lietuvių, lenkų ir kitų tautinių mažumų draugijų atžvilgiu. Minėtas „Saulės“ draugijos patikrinimas įvyko 1909 m., jį atliko Kauno gubernijos valdybos patarėjas P. Reviakinas. Jis siūlė draugiją uždaryti, nes ne visa jos dokumentacija buvo rusų kalba, kai kuriose „Saulės“ mokyklose buvo blogai iškabinti caro portretai, o visuotinis susirinkimas nebuvo patvirtinęs pajamų ir išlaidų sąmatos. Kauno gubernorius nesutiko uždaryti draugijos ir tik nurodė pašalinti trūkumus⁴⁷. P. Reviakinas suabejojo ir Kauno gubernijoje taikoma

⁴⁵ 1907 06 26 Kauno gubernorius Vilniaus generalgubernatoriui. LVIA, f. 378, ap. 115, b. 149, l. 1–2.

⁴⁶ 1909 01 25 Kauno gubernorius Veriovkinas kunigui Konstantinui Olšauskui. KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 32, l. 145–146.

⁴⁷ PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, p. 14–15.

tautine politika: „Taip, draugija „Saulė“ stabdo krašto polonizaciją, tačiau tuo pačiu kelia nacionalinę Lietuvos dvasią. Kas geriau – nežinau, tačiau bet koku atveju ir viena, ir kita nėra pageidautina iš Rusijos valstybinių interesų pusės.⁴⁸“ Panašiai mąstė ir Panevėžio apskrities ispravnikas, P. Veriovinui rašęs, kad dėl katalikiškų lietuvių draugijų lietuvių tauta tapo priešiškesnė rusams ir vyriausybei, o tautos švietime katalikų kunigai nesutinka jokios pasaulėžiūrinės konkurencijos ir naudojami dideliu autoritetu visuomenėje, dėl ko policijos organams itin sunku sekti šias draugijas⁴⁹. Beje, P. Reviakinas, nepaisydamas subordinacijos, net kreipėsi į vidaus reikalų ministrą P. Stolypiną ir apkaltino P. Verioviną katalikiškų bei lenkiškų draugijų palaikymu. Po gubernatoriaus paaiškinimo, jog priešiški P. Reviakino santykiai su kitataučiais ir svetimo tikėjimo gyventojais trukdo įgyvendinti valdžios nurodymus, patarėjas buvo perkeltas į Tomsko guberniją⁵⁰.

Galima daryti išvadą, kad P. Veriovinui ir lietuvių, ir lenkų katalikiškos darbininkų draugijos atrodė gerokai priimtinesnės nei kairiosios darbininkų draugijos ir dėl to buvo palaikomos. Tai, kad pasaulėžiūrinis, o ne tautinis motyvas labiau lėmė organizacijos veiklos galimybes lietuviškose gubernijose, yra pastebėjusi ir Vida Pukienė. Katalikiškoms draugijoms buvo lengviau įsteigti mokyklas ar bibliotekas⁵¹, o už nedidelius nusizengimus nebuvo griežtai baudžiama. Matyt, vietinė administracija tikėjosi katalikų dvasininkų paramos ir klio vėsi jos įtaka tarp žmonių⁵². Palankus faktorius galėjo būti ir katalikiškų draugijų vedlio kunigo K. Olšausko pažintis su gubernatoriumi. Dėl jos, taip pat vadovavimo katalikiškoms darbininkų draugijoms socialistinėje spaudoje K. Olšauskas buvo vadinamas caro valdžios tarnu ir susipratusių darbininkų priešū⁵³.

Sunku pasakyti, ar ši pažintis lėmė geresnes nei lenkų lietuvių katalikiškų draugijų veiklos sąlygas, tačiau draugijų politika Kauno ir kitose lietuviškose gubernijose neišvengiamai susipynė su pasirinkta tautine politika. Dariaus Staliūno teigimu, tautinė politika Šiaurės vakarų krašte 1905–1915 m. nebuvo nuosekli ir iki galo išgryninta, tačiau dažniausiai nugalėdavo argumentas lietuvių tautiniam judėjimui suteikti tam tikros kultūrinės laisvės, idant būtų atsverta lenkų politinė ir kultūrinė įtaka krašte. Bendraudamas su aukščiausiais imperijos valdininkais tokį argumentą naudojo ir

⁴⁸ 1909 12 01 Kauno gubernijos valdybos patarėjas Reviakinas Kauno gubernatoriui, „Saulės“ draugijos revizija, KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 32, l. 199–201.

⁴⁹ 1910 06 16 Panevėžio apskrities ispravnikas Kauno gubernatoriui. KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 33, l. 2–4.

⁵⁰ PUKIENĖ, Vida. *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2013, p. 57–58.

⁵¹ Žinoma, ir katalikiškos draugijos, pavyzdžiui, „Saulės“ ir Blaivybės, patirdavo daug biurokratiškas vilkinimų ar sunkiai gaudavo leidimus atidaryti bibliotekas. Ne mažiau varžytas ir lenkų bei žydų švietimo draugijų bibliotekų steigimas. LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. *Kauno senoji knyga: raiška ir plėtotė 1843–1918 metais*. Kaunas: Versus aureus, 2006, p. 232–233.

⁵² PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, p. 13.

⁵³ PUKIENĖ, Vida. *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2013, p. 45.

Kauno gubernatorius P. Veriovkinas – konkrečiu atveju kunigą K. Olšauską rekomendavęs kaip mažinantį lenkų įtaką tarp lietuvių, kas atitinka vietos valdžios interesus⁵⁴. Žinoma, pozityvus P. Veriovkino vaidmuo atsiskleidžia bendrame imperijos valdininkų kontekste – liberali jo politika vis tiek reikalavo iš lietuviškų draugijų lojalumo Rusijos imperijai, taip pat siekta integruoti jas į valstybines struktūras. Kita vertus, P. Veriovkinas nebuvo priešiškas ir kitoms tautinėms mažumoms ir neužsidirbo „lietuvių palaikytojo“ etiketės tarp vietos lenkų bendruomenės⁵⁵.

Didžiąją 1906–1915 m. laikotarpio dalį Kauno ir Vilniaus gubernijoms vadovavo būtent P. Veriovkinas ir D. Liubimovas⁵⁶. Abiejų įtaka Kauno ir Vilniaus gubernijų draugijų gyvenimui buvo reikšminga. Jei P. Veriovkino atveju galėtume kalbėti apie didesnę palankumą visuomeninėms organizacijoms ir ypač katalikų draugijų iniciatyvoms, D. Liubimovas buvo vienas tų Rusijos imperijos gubernatorių, reikalavusių griežtinti draugijų steigimo tvarką ir apskritai stiprinti policinės valstybės galias. Lietuviškų draugijų padėtį Vilniaus gubernijoje iš dalies lėmė ir kitokia konfesinė padėtis – dvasininkų sluoksnyje ten dominavo lenkų kultūrai ištikimi asmenys, tad lietuviškoms iniciatyvoms rasti buvo sunkiau. Kairiųjų ar pasauliečių lietuvių draugijos visose trijose lietuviškose gubernijose patyrė didesnių veiklos suvaržymų. Turint mintyje gubernatorių pasikeitimą Vilniaus gubernijoje, per daug nestebina, kad būtent 1913 m. joje įsikūrė lietuvių katalikų švietimo draugija „Rytas“.

Ir priešingai – 1912-aisiais Kauno gubernatoriumi tapęs Nikolajus Greziavas daug griežčiau vertino katalikiškas lietuvių draugijas. Lietuvių ir lenkų švietimo, labdaros ir kitas draugijas Kauno gubernijoje jis laikė „stipriai negeistinomis“⁵⁷. Lietuvių katalikų blaivybės draugiją matė kaip priedangą, po kuria religiniai fanatikai, prisidengdami formaliais blaivybės tikslais, suvienys lietuvių bei lenkų populiaciją ir sudarys stiprią antivyriausybines koaliciją⁵⁸. Akivaizdu, kad N. Griazevas nepalaikė politikos lietuviškose gubernijose lietuviams suteikti daugiau kultūrinės laisvės kaip atsvarai prieš lenkų įtaką. Dėl to nestebina faktas, kad tarp lietuviškų ir lenkiškų katalikiškų draugijų laviruojantį K. Olšauską jis kaltino prieš vyriausybę nukreiptos partijos kūrimu⁵⁹, galiausiai prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ištrėmė jį iš Kauno gubernijos kaip politiškai nepatikimą asmenį⁶⁰.

⁵⁴ STALIŪNAS, Darius. Challenges to Imperial Authorities' Nationality Policy in the Northwest Region, 1905–15. *The Tsar, The Empire, and The Nation: Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905–1915*. Central European University Press, 2021, p. 52.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 52–53.

⁵⁶ P. Veriovkinas 1904–1912 m. buvo Kauno gubernatoriumi, o 1912–1916 m. – Vilniaus. D. Liubimovas 1906–1912 m. buvo Vilniaus gubernatoriumi.

⁵⁷ 1914 09 22 Kauno gubernatorius Tikybos reikalų departamentui, juodraštis. KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24058, l. 40.

⁵⁸ 1914 11 30 Kauno gubernatorius Tikybos reikalų departamentui. KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24062, l. 336–337.

⁵⁹ 1914 03 17 Kauno gubernatorius Suvalkų gubernatoriui. KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 24049, l. 233.

⁶⁰ PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, p. 17.

Visiškas nepasitikėjimas – sekamos ir uždaromos draugijos

Didžiosios dalies lietuviškų Rusijos imperijos gubernijų draugijų santykius su gubernijos valdžia ir žandarais galima apibūdinti kaip visišką nepasitikėjimą iš valdžios pusės. Nuolatiniai VRM cirkuliarai dėl draugijų sekimo veikė beveik visų organizacijų kasdienybę. Įprastiniai valdžios įtariamieji buvo įvairios pogrindyje veikiančios organizacijos, dažniausiai kairiosios ideologijos politinės partijos ir draugijos. Štai 1909 m. Kauno mieste nusikalstamomis organizacijomis įvardytos: anarchistai-komunistai, socialistai-revoliucionieriai, Rusijos socialdemokratų darbininkų partija, Bundas, Lenkų socialistų ir Lietuvių socialdemokratų partijų skyriai, sionistai-socialistai⁶¹. Remiantis jų keliama grėsme ir žinant, kad dalis revoliucinių organizacijų siekė veikti per legalias draugijas, gubernatoriams siųsti cirkuliarai sekti ne tik pagrindines revoliucines grupes, bet ir kiekvieną įtartina legalią draugiją ar jų narį. Prašyta nuolat tikrinti jų politinį patikimumą, rinkti visus gandus ir pranešimus apie nelegalią veiklą⁶². Tai lėmė ir perdėtą draugijų tikrinimą, ir iš anksto užprogramuotą nepasitikėjimą. Bet kokia sąsaja su šiomis kairiosiomis grupėmis draugijai galėjo užtraukti valdžios nemalonę.

Nuo šios valdžios priežiūros nebuvo apsaugotos net ir ekonominio pobūdžio draugijos, veikiančios ne pagal 1906 m. kovo 4 d. įstatymą: kooperatyvai, žemės ūkio ir vartotojų draugijos. Štai 1909 m., remiantis tuo, kad revoliucinės grupės savo tikslams esą siekia išnaudoti kooperatines draugijas, Suvalkų gubernijoje liepta išsiaiškinti visų kooperatyvų valdybos narių politinį patikimumą⁶³. Marijampolės apskrityje politine prasme labiausiai nepatikima buvo laikoma Marijampolės ūkininkų draugovė, nes jai priklausė nemažai valdžios uždarytos kultūros ir švietimo draugijos „Šviesa“ narių ir, anot žandarų, draugija užsiėmė politika, o kai kurie jos nariai iš viso neturėjo ryšio su žemės ūkiu⁶⁴. Kaip ta politika galėjo atrodyti valdžios pareigūnų akimis, išduoda Vilkaviškio zemstvos sargybos viršininko raportas apie šios draugijos skyrių Žiūruose-Gudeliuose. Raporte teigiama, esą jis užsiima įstatuose nenumatytais klausimais, pavyzdžiui, svarstė apie dviejų tiltų statybas, apie kaimo darbininkų perviliojimo problemą, apie priemones, kaip elgtis su į vestuves nekviestais svečiais⁶⁵. Nors tokie pranešimai apie draugijų veiklą nebūtinai reikšdavo sankcijas, esant reikalui galėjo būti panaudoti.

⁶¹ 1909 10 22 Kauno gubernatorius Vilniaus generalgubernatoriui, kopija. *LVIA*, f. 378, ap. 114, b. 179, l. 17.

⁶² Suvalkų gubernatoriaus ir Policijos departamento cirkuliarai apie politinio sekimo vedimą, slaptos agentūros organizaciją. *LVIA*, f. 930, ap. 1, b. 434.

⁶³ 1909 04 24 Suvalkų gubernatorius, apskričių viršininkams, Suvalkų policmeisteriui. *LVIA*, f. 1010, ap. 1, b. 2663, l. 10.

⁶⁴ 1909 06 08 Marijampolės ir Kalvarijos apskričių žandarų valdybos viršininkas Suvalkų gubernijos žandarų valdybos viršininkui. *LVIA*, f. 930, ap. 1, b. 945, l. 27–28.

⁶⁵ 1912 02 12 Vilkaviškio zemstvos sargybos viršininko raporto kopija. *LVIA*, f. 1009, ap. 1, b. 918, l. 9.

Kiekvienos draugijos registracija prasidėjo nuo steigėjų sąrašo tikrinimo. 1906 m. kovo 4 d. įstatymas to neapibrėžė, bet pati valdžia sprendė apie steigėjų politinį patikimumą. Be to, draugijoms reikėjo informuoti valdininkus apie valdybos pasikeitimus, visuotinius susirinkimus ir organizacijų skyrių steigimą. Nepaisant biurokratinės naštos, taip pat tikrintas draugijų valdybos narių politinis patikimumas⁶⁶. Įprastai gubernatorius, pasikeitus valdybos sudėčiai, net jei tai tebuvo ugniagesių draugija, kreipdavosi į gubernijos žandarų valdybos viršininką su užklausa, ar nurodyti asmenys yra patikimi, ar nebuvo pakliuvę į teisės saugos akiratį⁶⁷. Ypač akylai sekta, ar tarp jų nėra 1905 m. revoliucijos judėjimo dalyvių. Neapsiribodama draugijos įstatymų laikymosi priežiūra, valdžia taip pat siekė kištis į jų vidinį gyvenimą – įnešti pokyčių narių sąstata, daryti įtaką valdybos rinkimams. Gubernatorius galėjo netvirtinti draugijos valdybos narių tiek dėl jų „antirusiškumo“⁶⁸, tiek dėl policininkų įžeidimo prieš 8 metus⁶⁹.

Ko gero, du žymiausi uždarytų lietuvių kultūros ir švietimo draugijų pavyzdžiai – „Šviesos“ Suvalkų gubernijoje ir „Vilniaus aušros“ Vilniaus gubernijoje bylos. Marijampolės „Šviesa“, pirmeiviška švietimo draugija, 1907 m. pradžioje dar buvo charakterizuojama kaip politinių tikslų neturinti švietimo draugija, be antivyriausybinių nuotaikų. Kai Marijampolės žandarų valdyba sužinojo, kad draugijoje yra socialdemokratų, jai priskyrė nebūtų politinių tikslų. 1908 m. rugsėjį prasidėjo kratos centro valdybos narių namuose, vėliau ir skyriuose. „Šviesa“ buvo apkaltinta uždraustų leidinių platinimu, politiškai nepatikimų asmenų paskyrimu bibliotekininkais ir tuo, kad jai vadovavo socialdemokratai. 1908 m. rugsėjo 22 d. „Šviesa“ buvo uždaryta Varšuvos generalgubernatoriaus nutarimu kaip antivyriausybines krypties draugija⁷⁰.

Carinių valdininkų požiūrį į „Šviesos“ veiklą gerai atspindi jau po draugijos uždarymo surašytas Suvalkų žandarų valdybos viršininko pranešimas Varšuvos generalgubernatoriaus pavaduotojui policijos reikalams. Jame teigta, kad „Šviesa“ suteikė galimybę prie jos prisijungti tautiniams demokratams, idant suklaidintų administraciją ir prisidengusi legaliais tikslais vestų plačią agitaciją už Lietuvos autonomijos idėją ir kovą prieš vyriausybę, o kad tautiniai demokratai ateityje nepaimtų viršaus,

⁶⁶ Biurokratinį proceso mastą išduoda tai, kad tikrintas kiekvieno draugijos skyriaus valdybos narių politinis patikimumas. Pavyzdžiui, Lietuvių katalikų blaivybės draugija turėjo gerokai per šimtą skyrių, kurių valdybos keitėsi kasmet. Gubernatoriaus kanceliarija turėjo susirašyti su policija dėl visų šių asmenų politinio patikimumo.

⁶⁷ 1912 02 06 Kauno gubernatoriaus kanceliarija Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkui. *LVIA*, f. 1227, ap. 3, b. 7, l. 52–54.

⁶⁸ 1913 02 14 Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkas Kauno gubernatoriui. *KRVA*, f. I-50, ap. 1, b. 24061, l. 10.

⁶⁹ 1913 02 25 Kauno žandarų valdybos viršininkas Kauno gubernatoriui. *KRVA*, f. I-50, ap. 1, b. 24052, l. 52.

⁷⁰ PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, p. 18, 88.

skyrių vadovybės buvo perduotos socialdemokratams⁷¹. Toks „Šviesos“ įvertinimas buvo tendencingas ir perdėtas, nes draugija pirmiausia kėlė kultūrinius tikslus. Socialdemokratų būta, per juos į skyrius pateko uždrausta kairioji literatūra, tačiau vadovaujamo vaidmens draugijoje jie neatliko⁷². Turint mintyje, kad VRM ir Policijos departamento cirkuliaruose gubernatoriams ir žandarams buvo nuolat pabrėžiama būtent tokia revoliucinių grupių taktika, natūralu, jog radus pavienių socialdemokratų ir jų literatūros buvo prieita būtent prie tokių išvadų. Panašu, kad bent jau Suvalkų gubernijos valdininkai nematė didelio skirtumo tarp socialdemokratų ir kitų pirmeivių – demokratų, arba būsimų liaudininkų⁷³, kas praktiškai užkirto kelią šios pakraipos organizacijų kūrimui.

Vilniaus gubernijos dvasininkams užimant daugiau lenkišką poziciją, šios gubernijos katalikams ir pirmeiviams teko bent jau pradžioje kuriant lietuvių švietimo draugiją suvienyti jėgas. „Vilniaus aušroje“ spietėsi tiek laisvesnių pažiūrų kunigai, tiek demokratų ar socialdemokratų veikėjai. Deja, kadangi draugija veikė trumpai, ryškesnių rezultatų jai neapyko pasiekti. Draugija turėjo keliolika skyrių ir Kauno gubernijoje. Kai kurie iš jų buvo uždaryti dar prieš uždarant draugiją Vilniaus gubernijoje. 1908 m. rugpjūtį Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdyba nusprendė uždaryti „Vilniaus aušros“ skyrius Joniškyje, Krakėse ir Alantoje. Motyvas buvo šių skyrių valdybos narių politinis nepatikimumas: Krakių skyriaus nariai buvo socialdemokratai, Krakių ir Alantos skyrių nariai dalyvavo 1905–1906 m. revoliuciniame judėjime, tarp tokių ir kunigas Juozas Tumas Alantoje⁷⁴. Jau kitą mėnesį Vilniaus gubernijoje buvo uždaryta visa „Vilniaus aušros“ draugija.

Oficialiomis priežastimis tapo tai, kad draugijos raštvedyba, buhalterija ir ataskaitos, kaip ir valdybos bei visuotiniai susirinkimai, buvo vedami lietuvių kalba; apie atidarytus draugijos skyrius Kauno gubernijoje Vilniaus gubernatorius nebuvo informuotas; draugijos raštai ir knygos buvo privačiame bute, o ne valdybos veikimo vietoje⁷⁵. Šį epizodą ir galime vadinti vienu iš tų, kai prieš draugiją nebuvo turima kokios nors itin sunkios kompromituojančios medžiagos, tačiau gubernatoriui jos tikslai nebuvo priimtini, tad buvo remtasi visiškai formaliomis priežastimis ją uždaryti.

Apskritai masinių draugijų uždarymų nebūta. Valdžiai įtartinos draugijos dažnai ir nebuvo įregistruojamos, o jau veikiančios, matyt, nesiekė rizikuoti sprendimų priėmėjų kantrybe. Štai Kauno gubernijoje iki 1910 m. gegužės 14 d. (per ketverius

⁷¹ Suvalkų žandarų valdybos viršininko pranešimas Varšuvos generalgubernatoriaus pavaduotojui policijos reikalams. *LVIA*, f. 930, ap. 1, b. 422, l. 523. Cituota iš ČESNULEVIČIŪTĖ, Ona. Lietuvių kultūros-švietimo draugija „Šviesa“ 1906–1908 m. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 11, p. 68.

⁷² ČESNULEVIČIŪTĖ, Ona. Lietuvių kultūros-švietimo draugija „Šviesa“ 1906–1908 m. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 11, p. 68–69.

⁷³ Kazys Grinius buvo įvardytas žymiausiu socialdemokratų veikėju Suvalkijoje, ir tai gerai atspindėjo, kaip vietos policinės struktūros suprato realią situaciją.

⁷⁴ 1908 09 02 Kauno vicegubernatorius Vilniaus generalgubernatoriui. *LVIA*, f. 378, ap. 114, b. 169, l. 494–495.

⁷⁵ 1909 01 19 Vilniaus gubernatorius Policijos departamentui, kopija. *LVIA*, f. 378, ap. 214, b. 111, l. 27–28.

Laikinių taisyklių veikimo metus) iš viso uždarytos tik 7 draugijos⁷⁶. Tai per mažas skaičius daryti plačias išvadas, bet tendencijos atpažįstamos – pirmiausia uždaromos profesinės, sionistinės ar antivyriausybinę kryptį įgijusios draugijos, kas reiškia arba jų sąsajas su kairiosiomis organizacijomis, arba jų narių dalyvavimą 1905 m. revoliuciniuose įvykiuose.

Draugijos dokumentų ir raštvedybos patikrinimai buvo viena dažniausių valdžios kontrolės priemonių. Pasitaikydavo atvejų, kad ir Suvalkų gubernijos valdžios kiek palankiau vertinamos katalikiškos lietuvių švietimo draugijos „Žiburys“ skyriuose protokolai, skyriaus narių knygos ar pajamų bei išlaidų knygos buvo vedamos tik lietuvių kalba⁷⁷. Kauno ir Suvalkų gubernijose draugijos teikti prašymus ir atsakinėti valdžios institucijoms galėjo tik rusų kalba, o vidiniai draugijų dokumentai galėjo būti pildomi dviem kalbomis, tačiau rusų privalomai. Tačiau ne visos draugijos po tokių pažeidimų buvo uždaromos. Vargu ar visuomet išskirtinai lietuviška raštvedyba radosi iš patriotinio nusiteikimo. „Žiburio“ centro valdyba turėjo priminti skyriams, kad susirinkimų protokolai turi būti rašomi dviem kalbomis, be to, užsimena, kad kartais draugijos skyrių knygininkais tampa žmonės, vos mokantys užrašyti knygos pavadinimą⁷⁸. Galėjo būti taip, kad kai kurių raštvedybos pažeidimų nutikdavo dėl nemokėjimo.

Net ir legalių draugijų veikla dažnai buvo trukdoma kitomis biurokratinėmis priemonėmis. Vienas esminių švietimo ir kultūros draugijų veiklos laukų buvo viešos paskaitos, renginiai, vaidinimai ar kitos pramogos. Visi susirinkimai, kuriuose buvo neribojamas narių skaičius arba rengėjai pažinojo ne visus dalyvius, pagal Laikinas taisykles apie viešus susirinkimus⁷⁹, buvo laikomi viešais ir reikėjo leidimo⁸⁰. Tokia tvarka galiojo net ir teatrams ar koncertams. Tai buvo dar vienas realus draugijinio gyvenimo apsunkinimas.

⁷⁶ Uždarytos: Šv. Juozapo darbininkų draugija, atsiskyrus lietuviams ir lenkams; Profesinė farmacininkų draugija pati nustojo veikti; Raštininkų ir buhalterių profesinė draugija, nes turėjo antivalstybinių tikslų ir kenksmingą kryptį; draugija „Palestina“ uždrausta kaip sionistinė organizacija; likę „Vilniaus aušros“ skyriai, nes buvo uždaryta draugija Vilniaus gubernijoje; Tautinės draugijos kovai su gaisrais skyrius Raseiniuose, nes buvo uždarytas centras Maskvoje; Žydų teritorinės draugijos Varšuvoje Kauno skyrius, nes draugija uždaryta vidaus reikalų ministro sprendimu. Sąrašas draugijų ir draugijų skyrių, uždarytų Kauno gubernijoje pagal 1906 m. kovo 4-osios įstatymą apie sąjungas ir draugijas nuo įstatymo veikimo pradžios iki 1910 m. gegužės 14 d. *LVIA*, f. 378, ap. 118, b. 29, l. 302–304.

⁷⁷ 1912 02 12 Vilkaviškio zemstvos sargybos viršininko raporto kopija. *LVIA*, f. 1009, ap. 1, b. 918, l. 9.

⁷⁸ Pastabos „Žiburio“ draugijos skyriams. *Žiburys*, 1911, Nr. 1, p. 17.

⁷⁹ О временных правилах о публичных собраниях. *Полный свод законов. 3-е изд.*, 1906, t. 26, Nr. 27480.

⁸⁰ Susirinkimai, vykstantys lauke, turėjo būti patvirtinti gubernatoriaus, miesto viršininko arba policijos viršininko. Renginiams uždaroje patalpose leidimus išdavinėjo vietinis policijos viršininkas, miesto viršininkas, ispravnikas arba kitas panašus vyresnysis. Norint rengti susirinkimą, reikėjo nurodyti jo aplinkybes, informaciją apie steigėjus, kalbėtojus ir detalai aprašyti svarstomus reikalus. Policijos atstovai galėjo uždaryti susirinkimus viešos dorovės, ramybės ir saugumo motyvais arba jei buvo nukrypta nuo numatytos susirinkimo eigos.

Neretai užsienio lektorių paskaitos nebuvo leidžiamos dėl to, kad nepavykdavo surinkti informacijos apie jų politinį patikimumą⁸¹. „Vilniaus aušros“ draugijos skyriai nuolat skųsdavosi centro valdybai, jog valdžia trukdo steigti knygynus, bibliotekas ar skaityklas. Pavyzdžiui, Vieksnių skyriui teko pusmetį susirašinėti su valdžia, jai prašant nurodyti tai, kas jau buvo nurodyta, toliau jai renkant žinias apie valdybos narių tėvų vardus, steigėjų tėvų vardus, idant po pusės metų praneštų, kad prašymas liko nepatenkintas⁸². Atslūgus revoliuciniam judėjimui ir sustiprėjus cariniam režimui imta trukdyti ir „Žiburio“ draugijos veiklai. Toli gražu ne visi draugijos skyriai galėjo įsteigti pradžios ir suaugusiųjų mokyklas. Panašių problemų kildavo norint surengti lietuvišką vakarą – viešam vakarui reikėjo gubernatoriaus leidimo, tad neretai leidimų išdavimą stengtasi vilkinti arba paprasčiausiai rengėjai gaudavo neigiamą atsakymą be išvardytų motyvų⁸³.

Kitas iškalingas pavyzdys – 1910 m. Vilniaus gubernatorius prašė Kauno gubernatorių sudrausminti Šv. Kazimiero draugiją katalikiškai spaudai leisti, nes jo gubernijoje radosi draugijos narių. Dauguma Šv. Kazimiero draugijos narių tebuvo knygų prenumeratoriai. Kaip draugijos valdyba aiškinosi Kauno gubernatoriui, praktikoje laikantis tokio išaiškinimo „tektų pripažinti viena iš dviejų: arba kad Šv. Kaz. Dr-jos nariai neturi teisės išvykti iš Kauno gubernijos sienų, arba kad nuvykę kiton gubernijon, paliauja buvę Šv. Kaz. Dr-jos nariai“⁸⁴. Aleksandro Dambrausko-Jakšto žodžiais, „panašų skundą buvo Šv. Kaz. Dr-jai iškėlęs kitas siauraproty biurokratas, būtent Rygos gubernatorius“. Draugija turėjo įrodinėti, kad „Rygos garse“ pasirodęs Šv. Kazimiero draugijos skelbimas nėra neleistinas veiklos srities išplėtimas ir nepažeidžia nei draugijos įstatų, nei įstatymų. Nors panašūs skundai ir bylos draugijai dažniausiai baigdavosi teigiamai, bet kiek teko „laiko sugaišti, susikrimsti ir pinigų prikišti, sunku ir beapsakyti“⁸⁵ – rašė A. Jakštas draugijos istorijoje.

1910-aisiais Lietuvos katalikiškos draugijos susidūrė su biurokratiniais sunkumais. 1906 m. kovo 4 d. įstatymo ketvirtas straipsnis skelbė, kad draugijų, turinčių religinių tikslų, įstatus turi tvirtinti VRM. Katalikiškos draugijos nebuvo grynai religinės organizacijos – jų katalikiškumas pasižymėjo tuo, kad draugijų veikloje aktyviai dalyvavo kunigai, tikėjimo kriterijus taikytas narystei, katalikiška pasaulėžiūra lėmė pasirinktas veiklos priemonės ir švietimo bei kultūros veiklų pobūdį. Be to, jų įstatus buvo patvirtinusios atitinkamų gubernijų draugijų ir sąjungų reikalų valdybos. Tačiau aktyvi katalikų dvasininkų ir švietimo draugijų veikla neliko nepastebėta – Kitatikų departamento direktorius A. Charuzinas nepasitenkinimą jų veikla išreiškė vidaus

⁸¹ 1908 02 24 Vilniaus gubernatorius Vilniaus generalgubernatoriui. LVIA, f. 378, ap. 116, b. 330, l. 24.

⁸² VLADIMIROVAS, Levas. Lietuvos kultūros-švietimo draugijos 1905–1907 metų revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 11, p. 139.

⁸³ ŠAPALAS, Kazys. „Žiburio“ draugija ir jos mokyklos. Marijampolė: Piko valanda, 2009, p. 57–60.

⁸⁴ Šv. Kazimiero draugija: jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas. Sudarė Adomas Jakštas. Kaunas: 1932, p. 37–38.

⁸⁵ Ibid., p. 39–41.

reikalų ministru, o jis Kauno gubernatoriaus paprašė atšaukti katalikiškų draugijų registraciją⁸⁶. Galbūt prie to prisidėjo ir panašiu metu vykusio „Saulės“ draugijos revizija, ir ją vykdžiusių valdininkų nepasitenkinimas Kauno gubernatoriaus nuolaidžia politika.

Vienas epizodas, nutikęs katalikiškų draugijų perregistravimo procese, rodė, kad nebūtinai visada gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdyba buvo pavaldi gubernatoriui. Po pirmojo Kauno gubernatoriaus teikimo atšaukti katalikiškų draugijų registraciją Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdyba nusprendė, kad nuo 11 katalikiškų draugijų, tarp kurių buvo „Saulė“, Šv. Juozapo darbininkų draugija, Lietuvių katalikų blaivybės draugija ir kitos, įstatų patvirtinimo neatsirado jokių naujų aplinkybių, todėl nėra pagrindo pateikti prašymą į Valdantįjį Senatą atšaukti šių draugijų registraciją⁸⁷. Gubernatorius P. Veriovinas nesutiko su valdybos sprendimu ir išreiškė atskirą nuomonę: apeliavo į vidaus reikalų ministro kompetenciją spręsti tokį teisinį klausimą ir nuo draugijos steigimo pasikeitusias aplinkybes – vidaus reikalų ministro išaiškinimą, jog jos siekia religinių tikslų⁸⁸. Tik po pakartotinio vidaus reikalų ministro prašymo Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdyba priėmė nutarimą kreiptis į Valdantįjį Senatą, prašant atšaukti katalikiškų draugijų registraciją⁸⁹.

Katalikiškoms draugijoms norint ir toliau tęsti veiklą, reikėjo padaryti pakeitimų įstatuose ir per gubernatorių kreiptis į vidaus reikalų ministrą, kad gautų leidimą veikti. Į Peterburgą rūpintis šiais reikalais vyko „Saulės“ draugijos pirmininkas K. Olšauskas, Maironis, Dūmos narys Aleksandras Meištavičius. 1911 m. pavyko VRM patvirtinti „Saulės“ ir kitų draugijų įstatus. Nuo to laiko katalikiškos draugijos atsidūrė ne tik vietinės valdžios, bet ir VRM kontrolėje⁹⁰. Naujuose jų įstatuose padaryti šie pagrindiniai pakeitimai: išbraukti punktai dėl draugijų priklausomybės nuo Romos Katalikų Bažnyčios valdžios, įtraukti punktai dėl draugijų uždarymo, jų turto likvidavimo ir įstatų pakeitimo, taip pat dėl privalomo rusų kalbos naudojimo sprendžiant draugijų reikalus⁹¹.

Po metų toks pat likimas laukė ir „Žiburio“ draugijos Suvalkų gubernijoje – 1911 m. gruodį Valdantysis Senatas nusprendė panaikinti draugijos registraciją. Netrukus draugijos pirmininkas Mykolas Gustaitis kartu su kanauninku Kazimieru

⁸⁶ PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, p. 16.

⁸⁷ 1910 01 12 Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybos nutarimas. KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 143, l. 34–37.

⁸⁸ 1910 01 12 Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybos pirmininko Kauno gubernatoriaus P. V. Veriovinos atskiroji nuomonė. KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 143, l. 38.

⁸⁹ 1910 05 21 Kauno gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybos nutarimas. KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 143, l. 79–83.

⁹⁰ PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, p. 16–18.

⁹¹ 1911 03 14 Tikybos reikalų departamento nutarimo kopija. KRVA, f. I-53, ap. 1, b. 143, l. 122.

Prapuolieniu, turėjusiu pažinčių aukštesniuose valdžios sluoksniuose, vyko į Peterburgą gelbėti draugijos. Galop „Žiburys“ buvo įregistruotas VRM su panašiais įstatų pakeitimais, kurie mažino formalų Romos Katalikų Bažnyčios vaidmenį draugijos veikloje ir didino ministerijos kontrolę. Vis dėlto šis procesas truko metus, per kuriuos draugijos veikla buvo paralyžiuota, o skyriai turėjo iš naujo registruotis, tad silpniausieji nebegalėjo išpildyti formalių reikalavimų⁹².

Nors gubernijų valdžia ir žandarai ne visuomet gerai suvokė skirtingų lietuvių tautinio atgimimo grupių tarpusavio skirtumus, nebuvo akli didiesiems lietuvių organizacijų uždaviniams. Kalbant apie bene sėkmingiausią šio laikotarpio lietuvių katalikų švietimo draugiją „Žiburį“, žandarai ją įvardydavo kaip klerikalinę organizaciją, siaurą nacionalinės pakraipos, šovinizmą skleidžiančią draugiją, kuri, nors anti-valstybinės veiklos nevykdė, per savo vakarus, spektaklius ir kitas išskirtinai lietuvių lankomas pramogas, ypač tarp besimokančio jaunimo, vystė nepakantą viskam, kas rusiška⁹³. Kartu apžvelgus Marijampolės ir Kalvarijos apskričių politinę situaciją 1912 m. pridurta, kad vieningam lietuvių ir lenkų veiksmui trukdo tarp jų egzistuojanti nesantaika. Tad vėlgi šiuo laikotarpiu katalikiškos lietuvių draugijos, nepaisant egzistuojančio valdžios priešiško ir kontrolės, geriausiai galėjo pasitarnauti valdžios pageidaujamai atsvarai prieš lenkų ir revoliucinių organizacijų įtaką. Bet koku atveju tai nesumenkina katalikiškų draugijų nuopelnų.

Kiekybiniai draugijų pokyčiai iki Pirmojo pasaulinio karo

1906 m. kovo 4 d. Laikinių taisyklių apie draugijas ir sąjungas paskelbimas leido pradėti steigti legalias lietuvių kultūros ir švietimo draugijas, tačiau draugijos lietuviškose gubernijose veikė ir anksčiau. Jos buvo tvirtinamos pagal iki tol galiojusią leidiminę tvarką su ministerijų arba gubernatorių sutikimu. Kadangi į tą pačią statistikos grafą pateko ir pelno nesiekiančios bei siekiančios organizacijos, galima paminėti tik tas, kurios vėliau pagal savo pobūdį bus reglamentuojamos Laikinių taisyklių. Štai iki 1906 m. Kauno gubernijoje iš viso buvo įregistruotos 117 tokio pobūdžio draugijos: 5 mokslo ir švietimo organizacijos, 5 visuomeniniai susirinkimai ir klubai, 27 ugniagesių draugijos, 51 labdaros draugija (31 krikščionių ir 20 žydų), 10 šalpos ir savitarpio pagalbos draugijų, 6 medicinos draugijos, 1 taisyklingos medžioklės draugija ir 12 imperinių draugijų skyrių⁹⁴. Tačiau iki 1900 m. iš jų visų buvo įregistruotos tik 58 draugijos.

⁹² ŠAPALAS, Kazys. „Žiburio“ draugija ir jos mokyklos. Marijampolė: Piko valanda, 2009, p. 83–85.

⁹³ Marijampolės ir Kalvarijų apskričių žandarų valdybos politinė apžvalga už 1912 metus. LVIA, f. 930, ap. 1, b. 509, l. 409–412.

⁹⁴ Kauno gubernijos visuomeninių organizacijų, kurių įstatai buvo patvirtinti valdžios prerogatyva, žinių suvestinė. LVIA, f. 378, ap. 118, b. 29, l. 375–376.

Savo ruožtu Vilniaus gubernijoje iki 1906 m. buvo įregistruota 90 draugijų: 6 mokslo ir švietimo organizacijos, 11 visuomeninių susirinkimų ir klubų, 38 ugniagesių draugijos, 16 labdaros draugijų (7 krikščioniškos ir 9 karaimų bei žydų), 9 šalpos ir savitarpio pagalbos draugijos, 4 medicinos draugijos, 4 imperinių draugijų skyriai, 1 taisyklingos medžioklės draugija ir 1 Vilniaus dviratininkų draugija⁹⁵. Iki 1900 m. iš jų buvo įregistruota 60 draugijų. Vilniaus gubernijos statistikoje visos, išskyrus 12 labdaros ir savišalpos draugijų, pažymėtos kaip rusiškos. Kauno gubernijos atveju dauguma draugijų tautybės požiūriu įvardytos kaip mišrios. Šių draugijų įtaka vėliau užgimsiančioms lietuviškoms organizacijoms, lietuvių, vietinių lenkų ir žydų veikla jose išlieka aktualiu klausimu būsimiems tyrimams, tačiau akivaizdu, jog švietimo, kultūros ar visuomeninių tikslų turinčių draugijų buvo itin nedaug.

Pagal Laikinas taisykles apie draugijas ir sąjungas įregistruotų draugijų skaičių Vilniaus ir Kauno gubernijose nušviečia statistika iki 1911 m. Žinoma, iš tokių duomenų negalima susidaryti išsamaus vaizdo, nes nematyti draugijų skyrių statistikos, taip pat jų narių skaičiaus⁹⁶. Vis dėlto iš 1 lentelės duomenų matyti, kad per ketverius metus po įstatymo pasirodymo draugijos buvo registruojamos nepalyginti sparčiau nei daug metų prieš tai. Vilniaus gubernijoje 1911 m. pradžioje iš tikrųjų veikė 186 draugijos, registruotos pagal 1906 m. įstatymą, o Kauno gubernijoje – 127. Bene aktualiausias čia gausėjantis švietimo, muzikos ir meno ar visuomeninių katalikiškų draugijų tinklas, kuris iki tol praktiškai neegzistavo. Be to, jei iki 1906 m. Vilniaus gubernijoje buvo įregistruota tik 12 į būsimą įstatymo apibrėžimą patenkančių nerusiškų draugijų, pagal Laikinas taisykles 1911 m. pradžioje tokių veikė 70 ir dar 109 buvo mišraus pobūdžio⁹⁷. Kaip grynai lietuviškas caro valdininkai įvardijo 14 draugijų Kauno gubernijoje ir 6 – Vilniaus gubernijoje. Akivaizdu, kad lietuviai dalyvavo ne tik jose (jos apima daugiausia švietimo ir kultūros reikalus), bet ir mišrioje, daugeliui iš jų nebuvo poreikio apibrėžti narių priėmimo pagal tautybę.

⁹⁵ Vilniaus gubernijos visuomeninių organizacijų, kurių įstatai buvo patvirtinti valdžios prerogatyva, žinių suvestinė. *LVIA*, f. 378, ap. 118, b. 29, l. 362–363.

⁹⁶ Viena draugija su gausiu skyrių tinklu toli gražu nėra tapatu miestelio draugijai be skyrių.

⁹⁷ Nėra iki galo aišku, kas šioje statistikoje laikoma rusiškomis ar kitos tautybės draugijomis. Galbūt remtasi draugijų įstatais, o gal žiūrėta į narių sudėtį. Bet kokių atveju ši rodiklį reikėtų vertinti atsargiai.

1 lentelė

Vilniaus ir Kauno gubernijų draugijos, įsteigtos pagal 1906 m. kovo 4 d. įstatymą iki 1911 m.

Organizacijos pobūdis	Vilniaus gubernija		Kauno gubernija	
	Iš tikrųjų veikiančių draugijų skaičius	Pagal tautybę ir religiją	Iš tikrųjų veikiančių draugijų skaičius	Pagal tautybę ir religiją
Tautinis-politinis	5	Rusų – 2, lietuvių – 1, kitų tautybių – 1, mišrios – 1	1	Rusų – 1
Bažnytinis-visuomeninis	13	Rusiška bažnytinė parapija – 4, lietuvių prie bažnyčių – 1, žydų prie sinagogų ir maldos namų – 8	8	Rusiška bažnytinė parapija – 1, Romos katalikų prie bažnyčių, nepaisant tautybės – 6, prie maldos įstaigų kitų tautybių – 1
Visuomeninis-labdaros	35	Rusų – 1, mišrios Romos katalikų – 4, žydų – 23, kitų tautybių – 1, mišrios – 6	23	Mišrios Romos katalikų – 4, žydų – 11, kitų tautybių – 1, mišrios – 7
Kultūrinis-ekonominis	0		1	Lietuvių – 1
Švietimo	15	Lenkų – 1, lietuvių – 2, žydų – 8, mišrios – 4	17	Lenkų – 1, lietuvių – 4, žydų – 3, mišrios – 9
Muzikos-meno	7	Lenkų – 2, lietuvių – 1, žydų – 2, mišrios – 2	5	Lietuvių – 3, žydų – 1, mišrios – 1
Sporto	4	Lenkų – 1, mišrios – 3	2	Lenkų – 1, mišrios – 1
Visuomeniniai susirinkimai (klubai)	8	Mišrūs – 8	4	Lietuvių – 1, mišrūs – 3
Profesinės draugijos	9	Mišrios – 9	7	Romos katalikų mišri – 1, mišrios – 6
Padedančios pagerinti darbininkų ir amatininkų buitį, amatininkų mokymą	10	Romos katalikų mišrios – 1, mišrios – 9	15	lenkų – 1, lietuvių – 4, Romos katalikų mišrios – 4, žydų – 4, mišrios – 2
Pagalbos nepakankamai mokiusiesiems ir vaikų globos	12	Lietuvių – 1, žydų – 2, mišrios – 6, Romos katalikų mišrios – 3	5	Lietuvių – 1, žydų – 1, mišrios – 3
Žemės ūkio	38		36	

1 lentelės tęsinys

Organizacijos pobūdis	Vilniaus gubernija		Kauno gubernija	
	Iš tikrųjų veikiančių draugijų skaičius	Pagal tautybę ir religiją	Iš tikrųjų veikiančių draugijų skaičius	Pagal tautybę ir religiją
Emigracinis	0		1	
Geležinkelių tiesimo	0		1	
Katalikų blaivybės	0		1	
Ugniagesių	1		1	
Butų ir parduotuvių nuomininkų	2		1	
Savišalpos	29	Žydų – 6, kitų tautybių – 6, mišrios – 17	0	
Namų ir būstų statybos	2		0	
Kooperatinis	1		0	
Iš viso	186	Rusų – 7, ne rusų – 70, mišrios – 109	127	Rusų – 2, ne rusų – 55, mišrios – 70

Šaltinis: sudaryta pagal Žinių suvestinė apie visuomenines organizacijas, įsteigtas Vilniaus gubernijoje registracine ir pareikštine tvarka pagal 1906 m. kovo 4 d. Laikinas taisykles. LVIA, f. 378, ap. 118, b. 29, l. 354–356; Žinių suvestinė apie visuomenines organizacijas, įsteigtas Kauno gubernijoje registracine ir pareikštine tvarka pagal 1906 m. kovo 4 d. Laikinas taisykles. LVIA, f. 378, ap. 118, b. 29, l. 366–367.

Neturint vienodos statistikos apie skirtingų gubernijų draugijų ir jų narių skaičių, gana sunku apibendrinti. Tačiau palyginimui verta pristatyti ir lietuviškų Suvalkų gubernijos apskričių duomenis, kurių suvestinę pavyko rasti prie Suvalkų gubernijos žandarų valdybos politinės apžvalgos už 1912 m. 2 lentelės duomenys žymi bendrą draugijų ir jų skyrių skaičių. Reikia turėti mintyje, kad šios draugijos galėjo būti patvirtintos tiek pagal 1906 m. įstatymą, tiek valdžios prerogatyva. Nėra aišku, ar tai visos Suvalkų gubernijoje veikusios draugijos, bet ši skaičių galima laikyti bent jau minimaliu. Suvalkų gubernijoje priskaičiuota 155 draugijos, turėjusios 18 383 narius, o Vilkaviškio, Naumiesčio, Marijampolės ir Seinų apskrityse – 116 draugijų ir jų skyrių, turėjusių 12 316 narių. Pagal apimtis itin išsiskiria „Žiburio“ draugija, šiose apskrityse iš viso turėjusi 42 skyrius ir 4 161 narį. Panašu, kad „Žiburio“ draugija lietuviškose Suvalkų gubernijos apskrityse bus sudariusi didžiąją dalį draugijų, registruotų pagal 1906 m. kovo 4 d. įstatymą, narių. Atitinkamai pagal kitą tvarką steigta lietuvių krikščionių žemės ūkio draugija „Žagrė“ turėjo 8 skyrius ir 1 400 narių. Prie jų pridėjus Katalikų blaivybės draugiją ir Krikščionių darbininkų draugiją, galima teigti, kad lietuviškose Suvalkų gubernijos apskrityse legalioje veikloje visiškai dominavo lietuvių katalikų organizacijų tinkle esančios draugijos.

2 lentelė

Lietuviškų Suvalkų gubernijos apskričių duomenys apie draugijas, 1913 m. sausio 1 d.

Organizacijos pobūdis	Vilkaviškio ir Naumiesčio apskritys		Marijampolės apskritis		Kalvarijos apskritis		Seinų apskritis	
	Draugi- jų ir jų skyrių skaičius	Narių skaičius	Draugi- jų ir jų skyrių skaičius	Narių skaičius	Draugi- jų ir jų skyrių skaičius	Narių skaičius	Draugi- jų ir jų skyrių skaičius	Narių skai- čius
Taupomo- sios-skolinamo- sios kasos	4	669	7	1 049	2	29	2	193
Savišalpos	3	417	3	298	0	0	0	0
Vartotojų drau- gijos	3	417	0	0	1	47	1	310
Savitarpio kre- dito draugijos	2	264	0	0	9	0	0	0
Žemės ūkio	6	481	6	1 168	2	48	2	129
Kultūros-švie- timo	9	697	16	900	10	1 074	9	1 619
Profesinės drau- gijos	2	186	0	0	0	0	2	100
Medžioklės	1	36	0	0	0	0	0	0
Visuomeni- nės-politinės	1	59	0	0	0	0	0	0
Religinės	1	240	0	0	0	0	2	500
Blaivybės	2	334	5	308	3	276	3	516
Ugniagesių	3	196	0	0	0	0	2	57
Kitos	3	54	0	0	0	0	0	0
Iš viso	37	3633	37	3723	18	1474	24	3486

Šaltinis: sudaryta pagal 1913 01 01 žinios apie kooperatinių draugijų, legalių profesinių sąjungų, žemdirbių ratelių skaičių su nurodytu jų narių skaičiumi ir partine priklausomybe. LVIA, f. 930, ap. 1, b. 509, l. 447–449.

Pasekmės Lietuvos pilietinei visuomenei

1906–1915 m. laikotarpis turėjo ilgalaikių pasekmių Lietuvos pilietinei visuome- nei. Viena jų – įtaka Lietuvos organizacijų pasaulėžiūrinei kompozicijai. Kol nega- lėjo steigti lietuviškos švietimo ir kultūros draugijos, socialdemokratų ir pirmeivių

organizacijos veikdamos slapta buvo geriau organizuotos nei katalikiškas sparnas⁹⁸. Žinoma, prie to prisidėjo ir lėtas konservatyviosios dvasininkijos išitraukimas į socialinę ir visuomeninę veiklą, užtruko, kol imta veikti pagal popiežiaus Leono XIII encikliką „*Rerum novarum*“. Lietuviškų gubernijų valdžia teikė prioritetą katalikiškoms lietuvių draugijoms dėl jų konservatyvesnės pozicijos caro valdžios atžvilgiu ir praktiškai neleido steigti pirmieiviskos pakraipos draugijoms. Per gana trumpą laiką lietuvių katalikams pavyko sukurti stiprų ir įvairiapusį organizacijų tinklą. Jis apėmė tiek žemės ūkio draugijas, tiek švietimo, meno, profesines ar leidybos organizacijas. Povilas Dogelis mini jau tuo metu egzistavusį ateitininkų uždavinį suorganizuoti katalikišką Lietuvą profesijomis. Be oficialiai veikiančių Šv. Zitos draugijų, vienijusių tarnaites, Šv. Juozapo lietuvių katalikų darbininkų draugijos, Krikščionių darbininkų draugijos, pradėtos organizuoti ir slaptos draugijos – kaip Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga⁹⁹.

Akivaizdu, kad Lietuvoje veikė ne vien legalios draugijos ar giliai pogrindyje esančios revoliucinės grupės. Maždaug nuo 1910 m. formuojasi tam tikra pilkoji zona, kurioje tarp legalumo ir nelegalumo ima burtis skirtingų pažiūrų lietuvių jaunimo rateliai. Carinės administracijos politika taip pat turėjo įtakos, kokios pasaulėžiūros rateliams šioje pilkoje zonoje buvo lengviau veikti. Iš esmės jie būrėsi aplink jaunimui skirtus laikraščių priedus „Ateitis“, „Jaunimas“ ir „Aušrinė“. Jie neturėjo griežtų įstatų ar formalių organizacijos atributų, tarp skirtingų grupelių ryšiai dar nebuvo gerai išvystyti, o pagrindinė jų veikla apėmė minėtų žurnalų skaitymą, savišvietą, pramogų organizavimą. Dėl to žandarams buvo gan sunku susigaudyti, kaip veikia šie jaunimo rateliai. Neretai buvo keblu atskirti, kur yra tik draugų susibūrimas, o kur draudžiama organizacinė veikla – juk šie jaunimo žurnalai ėjo legaliai.

Lietuvos viešojoje erdvėje ėmė formuotis dvi pagrindinės pozicijos, kaip tokiomis sąlygomis reikėtų organizuoti Lietuvos jaunimą. Nuosaikų rinkosi daugiau katalikiškos pakraipos draugijos. Katalikiškos krypties „Šaltinis“ skiltyje jaunimui patarė: „Ne kartą galima susitikti su nuomone, būk geriau esą telktis slapta į kuopeles, kad tokioms slaptoms jaunimo kuopelėms liuosiau esą yra dirbti, nėra kam jų varžyti. Bet gyvenimas rodo, kad slaptoms draugijoms nesiseka; jos negali tarpti, anksčiau ar vėliau turi arba iširti, arba, kas aršiau, policijos susektos užtraukia nelaimę ir ant savęs, ir ant visų tų, kurie turėjo su draugija kokius nors santykius.“ Kairiųjų ar būsimumų liaudininkų spaudoje katalikiškos draugijos dėl nuolaidžiavimo caro valdžiai neretai sulaukdavo priekaištų. Kita vertus, kadangi kairiosios ar liberalios pakraipos

⁹⁸ Lietuvių katalikų organizacinį atsilikimą nuo slaptų „pirmievių“ ugdymo ratelių akcentuoja ir vienas pagrindinių katalikiškų draugijų organizatorių Suvalkų gubernijoje kunigas Justinas Staugaitis. STAU-GAITIS, Justinas. *Mano atsiminimai. II papildytas leidimas*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2006, p. 193.

⁹⁹ DOGELIS, Povilas. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas: „Šešupės“ spaustuvė Marijampolėje, 1936, p. 145.

draugijos nebuvo tvirtinamos arba greitai buvo uždarytos ir negalėjo veikti legaliai, kritikuoti tokią poziciją joms buvo gana paprasta.

Matyt, dėl jau minėtų priežasčių „Ateities“ skaitytojų būreliai žandarų buvo vertinami kiek atsainiau, tačiau tai nereiškia, kad jie galėjo laisvai ir viešai organizuotis. Štai vienas pagrindinių Kauno katalikų draugijų organizatorių kunigas Povilas Dogelis teigė, kad, 1911 m. vasarį pradėjus organizuotis „Ateities“ skaitytojų būreliams, pradžioje jokių rašytų įstatų nebuvo, laikytasi šūkio „Visa atnaujinti Kristuje“ ir stengiasi derinti prie jo savo gyvenimą. Pasak P. Dogelio, „slaptumui išlaikyti, susirinkimai būdavo daromi nedidelėmis kuopelėmis, po 8–12 žmonių. Kaune daugiausia rinkdavosi pas mane, retkarčiais pas. kun. Dambrauską. <...> Ateitininkų judėjimui remti, pas. kun. Dogelį buvo sudaryta slapta kasa“¹⁰⁰. Tačiau, kaip pastebi Kęstutis Skrupskelis, „1914 m. Ateityje, nors ir retai, bet atvirai aprašoma kuopelių veikla. Ir tai sunkiai derinasi su Dogelio tvirtinimu, kad ligi karo veikta slapta“¹⁰¹. Savaiame suprantama, kad veikiant visiškai slapta spaudoje apie savo veiklą nebūtų reklamuotasi.

Tikėtina, kad slaptumo priemonės pirmiausia buvo reikalingos bendradarbiaujant skirtingoms ateitininkų kuopoms, siunčiant nurodymus iš centro ar organizuojant pirmuosius skyrių atstovų suvažiavimus. Savo padėtimi katalikiško jaunimo rateliai skyrėsi nuo „Jaunimo“ ar „Aušrinės“ ratelių. Visų pirma organizacijos veiklos pradžioje didelį vaidmenį vaidino vietos kunigai. Nors jų veiklą sekė caro žandarai, jie vis tiek turėjo tiek institucinę priedangą pridengti jaunimo ratelius, tiek išteklių paremti jų organizaciją. Kitas svarbus faktorius – praktiškai tik katalikų veikėjai turėjo legaliai veikiančias draugijas, aplink kurias taip pat galėjo spiestis užgimstančios jaunimo organizacijos. Pavyzdžiui, P. Dogelis pamena, kad pirmojoje pavasarininkų konferencijoje 1914 m. buvo nuspręsta, jog kol politinės sąlygos neleidžia įkurti katalikiškos jaunimo organizacijos, pavasarininkai privalo spiestis prie Blaivybės draugijos, sudarant prie josios ištikimų jaunuolių ratelius¹⁰². Panašiai darė ir „Žiburio“ draugija Suvalkų gubernijoje. Katalikiškame „Šaltinyje“ 1912 m. rašyta, kaip spręsti problemą, jog jaunimui negalima burtis į organizacijas. Siūlyta, kaip kad vyko kai kuriuose „Žiburio“ skyriuose, rašytis jaunimui į draugiją ir joje paeiliui daryti susirinkimus, kurių vieni būtų skirti daugiau jaunimui, kiti – suaugusiems¹⁰³.

Ko gero, vienas iš tipinių žandarų gilinimosi į „Ateities“ ratelių veiklą pavyzdžių – aiškinimasis dėl „Ateities“ veiklos Veiverių mokytojų seminarijoje 1914 m. Raporte teigiama, kad jokios antivyriausybines arba progresyvios organizacijos nėra. Seminarijos teisės mokytojas, vietinis kunigas Andziulis, stengiasi mokinius ugdyti klerikaline dvasia ir atbaidyti nuo nepageidautinų tikslų, todėl reikalauja, kad jie skaitytu

¹⁰⁰ Ibid., 126.

¹⁰¹ SKRUPSKELIS, Kęstutis. *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2010, p. 113.

¹⁰² DOGELIS, Povilas. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas: „Šešupės“ spaustuvė Marijampolėje, 1936, p. 161.

¹⁰³ Iš jaunimo gyvenimo. *Šaltinis*, 1912, sausio 2, Nr. 52, p. 618.

klerikalinės pakraipos „Ateitį“. Toliau abejojama, ar ratelis iš tiesų egzistuoja, nes agentūriniai duomenys buvo migloti, o realią ratelio veiklą, matyt, buvo sunku atskirti nuo paprastos draugystės¹⁰⁴. Galima įtarti, jog pagrindinis žandarų taikinyvis visgi buvo progresyvi organizacija, o nuosaikesnė katalikų organizacijos pozicija valdžios atžvilgiu galėjo leisti užsimerkti prieš neformalią ratelio veiklą.

Beveik tuo pat metu atsiranda jaunimo rateliai prie „Jaunimo“ ir „Aušrinės“. Regis, šių ratelių veiklą žandarai seka atidžiai, visų pirma dėl tarp jos narių randamos draudžiamos kairiosios literatūros. Kita vertus, kaip jau minėta, legalių kairiųjų ar liaudininkų-demokratų draugijų, po kurių priedanga jaunimas galėtų burtis, iš esmės nebuvo. „Jaunimo“ buriami rateliai buvo bene mažiausiai ideologiškai išsigryninę. Kaimo jaunimą daugiausia kviesta šviestis, skaityti ir platinti spaudą, organizuoti padarias pramogas, tačiau kai kurie rateliai prenumeravo ir „Ateitį“, kai kuriuose iš jų nematyta bėdos prisijungti ir prie katalikiškų draugijų veiklos. Iš pradžių įstatų taip pat nebūta, tad 1911 m. rateliams buvo dalijami patarimai, kaip susikurti taisykles, padėsiančias palaikyti tvarką. Tai patys paprasčiausi draugijos veiklos principai: valdybos rinkimo tvarka, slaptas balsavimas priimant narius, narių pasižadėjimai laikytis tam tikrų etinių normų¹⁰⁵.

Bandymas „Jaunimo“ įkvėptam rateliui Skriaudžiuose 1912 m. iškelti bylą rodė daug rimtesnes policijos pastangas nei „Ateities“ ratelio atveju. Atrodytų, jog daliai kaimo jaunimo iki galo net nebuvo aišku, kiek jų veikla legali, o kiek pavojinga. Štai Skriaudžių ratelio pirmininko gretimo kaimo jaunuolis klausė, ar verta bijoti policijos, nes jis turįs nedidelę bibliotekėlę¹⁰⁶. Žandarams gavus žinių, jog Skriaudžiuose veikia slaptas lietuvių kaimo jaunimo ratelis, jų namuose buvo atliekamos kratos, o nustatyti nariai buvo sulaikyti ir apklausiami. Žandarams radus cenzūros uždraustų brošiūrų ir socialistinių leidinių bandyta įrodyti, jog jiems vadovauja socialdemokratai, siūlyta ištremti juos į Sibirą. Pasiteisinimuose ratelio nariai teigė, jog organizacijos nebūta: naudotasi tik „Jaunimo“ ir „Lietuvos ūkininko“ patarimais, jaunimas po švenčių daugiausia rinkdavosi prie bažnyčios, kur keisdavosi laikraščiais¹⁰⁷. Organizacijos laisvumas, matyt, ir buvo priežastis, kodėl menkoje ratelio bibliotekoje galėjo rasti įvairių ideologijų leidinių ar vienas kitas socialdemokratinių pažiūrų jaunuolis. Galiausiai Varšuvos generalgubernatorius nusprendė, kad ratelio veikloje nėra nieko antivalstybinio, o kaip bausmė už nelegalius susirinkimus ratelio nariams buvo įskaiytas keletą mėnesių trukęs jų sulaikymas¹⁰⁸.

¹⁰⁴ 1914 03 15 Suvalkų gubernijos Marijampolės ir Kalvarijų apskričių žandarų valdybos viršininkas Suvalkų gubernijos žandarų valdybos viršininkui. *LVIA*, f. 930, ap. 1, b. 1007, l. 4–5.

¹⁰⁵ Prie ratelių tvarkos. *Jaunimas*, 1911, Nr. 7, p. 31.

¹⁰⁶ 1912 05 vertimų iš daiktinių įrodymų, paimtų likviduojant „Lietuvių kaimo jaunimo ratelį“ kopija. *LVIA*, f. 930, ap. 1, b. 489, l. 66–69.

¹⁰⁷ Prašymas. *LVIA*, f. 930, ap. 1, b. 489, l. 208.

¹⁰⁸ 1912 09 23 Suvalkų gubernatorius Suvalkų žandarų valdybos viršininkui. *LVIA*, f. 930, ap. 1, b. 489, l. 245–246.

1906 m. kovo 4 d. įstatymas sukūrė sąlygas tolesnei Lietuvos viešojo gyvenimo ideologinei diferenciacijai. Žiūrint per tautinio atgimimo prizmę, dauguma įsisteigusių katalikiškų draugijų didino lietuvių tautinį sąmoningumą, per švietimo ir kultūros draugijas diegė lietuvių kalbos ir kultūros pagrindus. Štai Šv. Juozapo darbininkų draugijos skilimas į atskiras lietuvių ir lenkų draugijas rodytų, kad bendroje organizacijoje lietuviams ir lenkams sutilpti darėsi vis sunkiau. Tačiau didžioji dalis katalikiškų draugijų steigėjų kaip vieną esminių paskatų aktyviai įsitraukti į visuomeninę veiklą mini kovą su socialistais. Antanas Šmulkštys-Paparonis atsiminimuose dėstė: „Žiburio programa pasidarė mūsų gyvų diskusijų objektu, o reikalas lenktyniauti su vadinamų pirmeivių „Šviesa“ dilgino mūsų norus kaip galima greičiau pradėti viešą darbą ir bandyti savo bręstančias jėgas.¹⁰⁹ P. Dogelis atsiminimuose akcentavo tai, kad Kauno lietuviai kunigai bedievybės judėjime matė didelį pavojų bažnyčiai ir tėvynei, todėl susitarė pradėti veikti¹¹⁰.

Vargu ar katalikų dvasininkai, veikdami tarp legalių ir pusiau slaptų organizacijų, nepaisant jų draugijoms žandarų ir valdininkų daromų trukdžių, sulaukė tokių pačių represijų ar sekimo priemonių kaip pirmeiviai. Kita vertus, tai, kad jiems nereikėjo būti visiškame pogrindyje, mokė katalikiškų draugijų veikėjus dorotis su biurokratiniais trukdžiais, veikti pusiau slapta, derinti legalių ir nelegalių organizacijų veiklą. Legaliai veikiančių pirmeiviškų draugijų šiuo laikotarpiu būta nedaug. Valdžiai uždarius „Šviesą“ ir „Vilniaus aušrą“, iš esmės vėl teko veikti arba pogrindyje, arba pusiau slapta, kas neleido kurti stiprių ir ilgalaikių organizacijų. Kita vertus, katalikiškos draugijos turėjo kad ir ne absoliučią, bet nepaprastai reikšmingą institucinę Bažnyčios paramą. Tai teikė ir priedangą pusiau slaptai veiklai, ir organizacinius išteklius: daugumą katalikiškų draugijų skyrių provincijoje kuravo vietos kunigai. Kairiosioms ir pirmeiviškoms lietuvių draugijoms megzti tokius tinklus, pavyzdžiui, su profesinėmis sąjungomis, galimybės buvo itin ribotos¹¹¹.

Itin reikšminga 1906–1915 m. laikotarpio pasekmė – Lietuvos pilietinės visuomenės teisinės ir organizacinės kultūros augimas. Visų pirma po 1906 m. kovo 4 d. Lietuvos visuomenė galėjo perimti europinę draugijų ir pilietinių visuomenių patirtį. Anot Kazio Šapalo, lietuvių katalikų veikėjai jau buvo „susipažinę su Vakarų Europos katalikų visuomeniniu veikimu <...>. Ypač jiems imponavo krikščionių darbininkų ir amatininkų sąjungos, „bauerbundai“, vokiečių „folksfereinai“, Centro partija ir galinga katalikų spauda. Tai buvo pavyzdys, kaip katalikai Lietuvoje turėtų veikti“¹¹². Aktyviai

¹⁰⁹ ŠMULKŠTYS, Antanas. *Mano atsiminimai*. Kaunas: 1937, LNB, f. 197-120, l. 1. Cituota iš KATILIUS, Algimantas. *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 223.

¹¹⁰ DOGELIS, Povilas. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas: „Šešupės“ spaustuvė Marijampolėje, 1936, p. 123.

¹¹¹ Tai lėmė gana žemas Lietuvos pramonės išsivystymas, mažas lietuvių procentas tarp darbininkų, Rusijos revoliucinių organizacijų įtaka profesinėms draugijoms ir itin griežta carinės valdžios politika jų atžvilgiu.

¹¹² ŠAPALAS, Kazys. „Žiburio“ draugija ir jos mokyklos. Marijampolė: Piko valanda, 2009, p. 30.

naudotasi vakarietišku draugijų įstatų pavyzdžiais. Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos įstatai buvo rengiami pagal atitinkamų draugijų Bavarijoje ir Belgijoje pavyzdžius, kurie, žinoma, būdavo šiek tiek pataisomi pagal vietinius poreikius¹¹³. Natūralu, kad kliautasi ir gerokai artimesniais pavyzdžiais. „Vilniaus aušros“ steigėjai daugiausia rėmėsi 1906 m. birželį įkurtos lenkų švietimo draugijos „Towarzystwo Polskiej Macerzy Szkolnej“ įstatais¹¹⁴, o Justinas Staugaitis kurdamas katalikų draugijas galėjo remtis Lenkijos katalikų organizacijų patirtimi, kurią stebėjo gyvendamas Varšuvoje. Draugijų veiklą ir įstatus reikėjo priderinti prie 1906 m. kovo 4 d. įstatymo ir caro valdžios reikalavimų, tačiau pati organizacijų vidinio tvarkymosi logika nuo vakarietišku praktikų itin nesiskyrė – didesnė problema buvo carinės valdžios leidimai įvairioms draugijų veikloms.

Išvados

Bene reikšmingiausia draugijų teisinio reguliavimo 1906–1915 m. Rusijos imperijoje savybė buvo tai, kad draugijų registracija ir priežiūra buvo atiduota ne teisminei valdžiai, bet visuomeninio-administracinio pobūdžio naujadarui – gubernijos draugijų ir sąjungų reikalų valdybai. Nors sąlygos steigti draugijas lietuviškose gubernijose žymiai pagerėjo, pilietinės teisės nebuvo iki galo užtikrintos – minėtos valdybos labai priklausė nuo gubernatorių, kurie savo draugijų politiką vykdė pagal savo pažiūras ir pasirinktą tautinę bei religinę politiką. Imperijos draugijų politiką stipriai lėmė VRM ir Policijos departamento sprendimai – jų aplinkkraščiuose gubernatoriams ir žandarų valdyboms dominavo nurodymai sekti arba užkardyti negeistiną kairiųjų organizacijų ir profesinių sąjungų veiklą, taip pat trukdyti tautinių mažumų draugijoms veikti savo nacionalinių interesų labui.

Ilgą aptariamo laikotarpio dalį Kauno (1904–1912 m.) ir Vilniaus gubernatoriumi (nuo 1912 m.) buvo P. Veriovkinas. Jo prioritetas buvo kova su kairiosiomis organizacijomis ir profesinėmis sąjungomis, tačiau lietuvių katalikų ar kitų tautinių mažumų draugijoms, veikiančioms ne revoliucine linkme, jis buvo gana palankus. Štai lietuvių katalikų draugijas P. Veriovkinas užtardavo prieš gerokai radikaliau nusiteikusius carinius valdininkus. Taip Kauno gubernijoje susiformavo stiprus lietuvių katalikų draugijų tinklas.

Vilniaus gubernatorius D. Liubimovas buvo kiek konservatyvesnis – prašė grąžinti draugijoms leidiminę steigimo tvarką ir teisę pačiam gubernatoriui spręsti dėl draugijos veiklos prasmingumo ir reikalingumo. Tačiau lietuvių draugijų veikla Vilniaus

¹¹³ DOGELIS, Povilas. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas: „Šešupės“ spaustuvė Marijampolėje, 1936, p. 145.

¹¹⁴ VLADIMIROVAS, Levas. Lietuvos kultūros-švietimo draugijos 1905–1907 metų revoliucijos ir Stolyfino reakcijos metais. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 11, p. 131.

gubernijoje buvo mažiau aktyvi ir dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, daugiau lenkiškos Katalikų bažnyčios pozicijos. Padėtis Suvalkų gubernijoje buvo panaši į susiklosčiusią Kauno gubernijoje. Iš esmės čia galėjo veikti tik katalikiškos arba ekonominio pobūdžio lietuvių draugijos. Daugiausia tai buvo „Žibury“ ir „Žagrė“, sukongregavusios legalias lietuvių organizacines pajėgas.

Apskritai lietuviškose gubernijose sprendžiant draugijų atidarymo ir priežiūros klausimus lemiamą vaidmenį vaidino draugijų pasaulėžiūra ir steigėjų bei narių politinis patikimumas. Dėl šios priežasties pirmieji draugijų būta arba itin nedaug, arba jos buvo uždarytos praėjus keletui metų po atidarymo, kaip nutiko „Šviesos“ ir „Vilniaus aušros“ atveju, tarp šių draugijų narių radus 1905 m. revoliucijos dalyvių ir socialdemokratų. Galima numanyti, kad katalikiškoms lietuvių draugijoms padėjo ir tarp aukščiausių imperijos valdininkų vyravusi pozicija suteikti kiek daugiau laisvės lietuvių švietimo ir kultūros veikloms kaip atsvarai prieš lenkų įtaką krašte.

Visgi carinės policinės struktūros nepasitikėjo net ir legaliomis ekonominio pobūdžio draugijomis. Tikrintas visų draugijų steigėjų ir besikeičiančių valdybos narių politinis patikimumas, žiūrėta, ar jie nėra teisti, ar nepasižymi antivivyriausybėmis nuostatomis. Draugijų kasdienybė biurokatiškai trukdyta įvairiais smulkmeniškais patikrinimais, neretai lietuviškos draugijos patirdavo nepatogumų dėl rusų kalbos (ne)naudojimo raštvedyboje ir veikloje. Įprasta draugijų veikla buvo apsunkinama neišduodant leidimų paskaitoms ir renginiams. Neretai buvo vilkinami arba neišduodami leidimai draugijų bibliotekoms ir skaitykloms.

Nepaisant šių sunkumų, Lietuvos pilietinė visuomenė, bent jau draugijų skaičiumi, stipriai augo. Po penkerių metų nuo Laikinų taisyklių apie draugijas ir sąjungas paskelbimo, 1911 m. pradžioje, Vilniaus gubernijoje iš tikrųjų veikė 186 draugijos, registruotos pagal 1906 m. įstatymą, o Kauno gubernijoje – 127. 1913 m. pradžioje Suvalkų gubernijoje priskaičiuota 155 draugijos, turėjusios 18 383 narius, o Vilkaviškio, Naumiesčio, Marijampolės ir Seinų apskrityse – 116 draugijų ir jų skyrių, turėjusių 12 316 narių. Iki 1906 m. Lietuvos draugijose bene svarbiausią vaidmenį atliko vietos valdininkai ir rusai, o 1906 m. kovo 4 d. priėmus įstatymą prasidėjo aktyvus lietuvių, lenkų ir žydų bürimasis į draugijas.

Archyviniai šaltiniai

1. Kauno regioninis valstybės archyvas. Kauno gubernatoriaus kanceliarija, F. I-50, ap. 1, b. 24049, 24052, 24058, 24061, 24062.
2. Kauno regioninis valstybės archyvas. Kauno gubernijos draugijų veiklos komisija, F. I-53, ap. 1, b. 32, 33, 143, 180, 230.
3. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. Kauno gubernijos žandarų valdyba, F. 1227, ap. 3, b. 7.
4. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. Suvalkų gubernijos žandarų valdyba, F. 930, ap. 1, b. 434, 489, 509, 945, 1007.

5. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. Suvalkų gubernatoriaus kanceliarija, F. 1010, ap. 1, b. 2663.
6. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. Suvalkų gubernijos valdyba, F. 1009, ap. 1, b. 750, 918.
7. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus kanceliarija, F. 378, ap. 114, b. 169, 179, 191; ap. 115, b. 149; ap. 116, b. 330; ap. 118, b. 29; ap. 214, b. 111.

Publikuoti šaltiniai

1. DOGELIS, Povilas. Mano gyvenimo prisiminimai. Kaunas: „Šešupės“ spaustuvė Marijampolėje, 1936, 272 p.
2. *Jaunimas*, 1911, Nr. 7.
3. STAUGAITIS, Justinas. *Mano atsiminimai. II papildytas leidimas*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2006, 624 p.
4. *Šaltinis*, 1912, Nr. 52.
5. *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 68.
6. *Žiburys*, 1911, Nr. 1.
7. *Полный свод законов. 3-е изд*, 1906, t. 26, Nr. 27479, 27480.

Literatūra

1. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. XIX a. Lietuvos pasakojimo likimas po 1990 m.: tarp funkcionalumo ir inercijos. *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Vilnius: Versus aureus, 2015, p. 541–615.
2. BRADLEY, Joseph. Subjects into Citizens: Societies, Civil Society, and Autocracy in Tsarist Russia. *The American Historical Review*, 2002, vol. 107, no. 4, p. 1094–1123.
3. BRADLEY, Joseph. *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism and Civil Society*. Cambridge: Harvard University Press, 2009, p. 384.
4. ČESNULEVIČIŪTĖ, Ona. Lietuvių kultūros-švietimo draugija „Šviesa“ 1906–1908 m. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 11, p. 59–72.
5. GAIDYS, Arvydas. Lietuvių katalikiškų draugijų broožai (1905–1907). *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1994, t. 7, p. 254–316.
6. GRIŠKAITĖ, Reda. Kelios refleksijos ilgai lauktos knygos tema, arba dar kartą apie skirtingą požiūrį į bendrą istoriją: recenzija. *Lietuvos istorijos metraštis, 2005 metai 2*, 2006, p. 135–162.
7. ILGIEWICZ, Henryka. *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008, 668 p.

8. ILGIEWICZ, Henryka. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Toruń: Adam Marszałek, 2005, 480 p.
9. KATILIUS, Algimantas. *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, 452 p.
10. LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. *Kauno senoji knyga: raiška ir plėtotė 1843–1918 metais*. Kaunas: Versus aureus, 2006, p. 158.
11. MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Rusijos gyvūnų globos draugijos Rietavo skyriaus veikla (1873–1902 m.): pastangos humanizuoti visuomenę. *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 247–278.
12. PUKIENĖ, Vida. *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*. Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, 128 p.
13. PUKIENĖ, Vida. *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2013, 255 p.
14. SKRUPSKEKIS, Kęstutis. *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2010, 798 p.
15. STALIŪNAS, Darius. Challenges to Imperial Authorities' Nationality Policy in the Northwest Region, 1905–15. *The Tsar, The Empire, and The Nation: Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905-1915*. Central European University Press, 2021, p. 33–66.
16. ŠAPALAS, Kazys. „Žiburio“ draugija ir jos mokyklos. Marijampolė: Piko valanda, 2009, 511 p.
17. Šv. Kazimiero draugija: jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas (1906–1931). Sudarė Adomas Jakštas. Kaunas: 1932, 149 p.
18. VLADIMIROVAS, Levas. Lietuvos kultūros-švietimo draugijos 1905–1907 metų revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 11, 113–145 p.
19. ТУМАНОВА, Анастасия. *Общественные организации в России: правовое положение. 1860–1930-е гг. Монография*. Проспект, 2019, Kindle versija.

Lithuanian Associations in 1906–1915: Relations Between Associations and Authorities in Vilnius, Kaunas and Suwałki Governorates

Martynas Butkus

Vytautas Magnus University, K. Donelaičio str. 58, LT-44248 Kaunas, Lithuania
E-mail: martynas.butkus@vdu.lt

Summary

The article analyses the legal status of associations and their relations with the tsarist officials in the Lithuanian governorates of the Russian Empire after 1906. Since the legal regulation of associations was not subject to the judiciary as in the West, the governors had a strong influence on the establishment and supervision of societies.

Piotr Veriovkin, who was governor of Kaunas and later Vilnius, was quite favourable to Catholic Lithuanian societies and non-leftist societies of other national minorities. His main interest was the fight against leftist organisations and trade unions. The situation in Kaunas and Suwałki governorates was quite similar. Leftist organizations were banned and persecuted, and those that could in one way or another benefit the local administration were tolerated: the Lithuanian ones, because they counterbalanced the influence of the Poles, and the Catholic ones, because they were hostile to socialists. Thus, a strong network of Catholic Lithuanian societies developed here. This was not the case in Vilnius Governorate because of the different ethnic composition of the governorate and the less favourable position of the local Catholic clergy.

The period in question was controversial. Even the legal societies were closely watched and suspected by the authorities and suffered various bureaucratic obstacles to their activities. However, the number of different societies grew rapidly, laying a strong foundation for Lithuanian civil society.

Gauta / Received 2023 02 02
Priimta / Accepted 2024 02 21